

Overheid

en

HUMANISTISCH VERBOND

OVERHEID
EN VERZORGING VANWEGE HET
HUMANISTISCH VERBOND

★

RAPPORT

van de Commissie-Van Melsen

★

[maart 1954]

CENTRUM VOOR STAATKUNDIGE VORMING

Bureau: Anna Paulownastraat 93, 'sGRAVENHAGE

WOORD VOORAF

Het bestuur van het Centrum voor Staatskundige Vorming heeft een commissie ingesteld met de opdracht, een met redenen omkleed antwoord te geven op de volgende vragen:

- I. Welke houding dient de burgerlijke overheid aan te nemen ten opzichte van het Humanistisch Verbond en daarmee verbonden organisaties?
- II. Mag met name de burgerlijke overheid — en zo ja, in hoeverre — verzorging van soldaten, DUW-arbeiders en gevangenen door genoemde organisaties *a.* mogelijk maken, *b.* op enigerlei wijze bevorderen?

De commissie werd op 30 April 1953 geïnstalleerd. Op 16 Februari l.l. heeft zij in de volgende samenstelling haar rapport aan het bestuur aangeboden:

Lid en voorzitter:

Prof. Dr A. G. M. van Melsen, hoogleraar in de wijsbegeerte, te Nijmegen.

Lid en secretaris:

H. E. J. Godding O.P., te Leeuwarden.

Leden:

Dr B. van Bilsen O.F.M., professor in de pastoraal-theologie, te Maastricht.

Luitenant-Kolonel J. B. van Croonenburg, legeraalmoezenier, te 's Gravenhage.

F. G. van der Gun, secretaris van de nationale Katholieke Arbeidersbeweging, te Utrecht.

Dr B. van Leeuwen O.F.M., professor in de dogmatische theologie, te Alverna, tevens verbonden aan het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut.

Mr L. P. M. Loeff, advocaat-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden, te 's Gravenhage.

A. van Rixtel S.C.J., gevangenis-aalmoezenier, te 's Gravenhage.

Mr K. T. M. van Rijckevorsel, lid van de Tweede Kamer, te 's Gravenhage.

Mr H. M. L. H. Sark, lid van het Landelijk Sociaal-Charitatief Centrum, te Wassenaar.

Dr P. Schoonenberg S.J., te Nijmegen.

Mag. Dr J. G. Stokman O.F.M., lid van de Tweede Kamer, te Utrecht.

De commissie deelt mede, dat zij haar rapport, waarin zij tracht een antwoord te geven op de gestelde vragen, aldus heeft opgebouwd:

In het *eerste hoofdstuk* worden enkele zakelijke gegevens over het Humanistisch Verbond verstrekt; daarna volgt een uiteenzetting van de ideeën van het Humanistisch Verbond; tenslotte worden die ideeën geconfronteerd met de katholieke leer, waarbij tevens de verhouding van het Humanistisch Verbond tot het christendom ter sprake komt.

Als gebleken is, dat de katholieke afwijzend moet staan tegenover de ideeën van het Humanistisch Verbond, komt de vraag aan de orde, of naar katholieke visie de burgerlijke overheid een afwijzend standpunt moet innemen ten aanzien van het Humanistisch Verbond, zijn nevenorganisaties en aanspraken op verzorging van soldaten, DUW-arbeiders en gevangenen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden wordt in het *tweede hoofdstuk* besproken de verhouding van Kerk en staat, alsmede de houding van de overheid ten aanzien van levensbeschouwelijke groeperingen in het algemeen. Hierbij wordt het beginsel bepaald, dat ten grondslag ligt aan de concrete houding van verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid der burgerlijke overheid ten opzichte van een bepaalde levensbeschouwelijke groepering. Dit beginsel wordt gevonden in het concrete algemeen welzijn van de staatsgemeenschap. In het *derde en laatste hoofdstuk* wordt onderzocht, hoe de ideeën van het Humanistisch Verbond zich verhouden tot het concrete algemeen welzijn binnen de Nederlandse staatsgemeenschap.

Tot slot heeft de commissie haar conclusies samengevat.

In haar aanbiedingsbrief maakt de commissie er melding van, dat, hoewel alle leden het rapport hebben ondertekend, hieraan niet de gevolgtrekking mag worden verbonden, dat ieder lid elke zegswijze in het rapport woordelijk onderschrijft.

Het bestuur heeft besloten aan het rapport algemene bekendheid te geven. Aangezien het rapport nog niet in de plaatselijke afdelingen van het Centrum voor Staatskundige Vorming is behandeld, wordt het als *rapport van de commissie* openbaar gemaakt.

Het bestuur doet hier gaarne blijken van zijn grote erkentelijkheid voor het werk, dat de commissie heeft willen verrichten. Moge het resultaat van haar arbeid bijdragen tot de meningsvorming over het actuele vraagstuk van de houding, welke de overheid ten opzichte van het Humanistisch Verbond heeft aan te

EERSTE HOOFDSTUK

§ 1. ENIGE ZAKELIJKE GEGEVENS OVER HET HUMANISTISCH VERBOND EN AANVERWANTE ORGANISATIES

I. Het **Humanistisch Verbond** is opgericht 17 Februari 1946. Het Verbond is opgebouwd uit plaatselijke groepen gemeenschappen genaamd, welker activiteit voornamelijk bestaat uit Zondagochtend-bijeenkomsten, gesprekken in huiskamerkring, ziekenhuisbezoek. Sommige gemeenschappen kennen een wijk-indeling. Per 31 December 1952 bedroeg het aantal gemeenschappen 67. De plaatselijke gemeenschappen zijn gecoördineerd in 9 gewesten. Het totaal aantal leden van het gehele Humanistisch Verbond bedraagt momenteel ongeveer 9000. Het Verbond geeft een blad uit, *Mens en Wereld* (sinds 1 Januari 1954 is dit een 14-daags blad geworden; voor de leden van het Verbond verschijnt daarnaast een Mededelingenblad); beschikt sinds Mei 1952 over een eigen conferentie- en vacantieoord, De Ark, bij Nunspeet, tevens Vormingscentrum voor militairen; houdt iedere Zondagmorgen een toespraak via de VARA-microfoon; eist een eigen, van overheidswege erkende en gesteunde verzorging van gevangenen, militairen en DUW-arbeiders; en tracht deze verzorging uit te breiden tot o.a. emigranten, bejaarden, misdeelde kinderen, gerepatrieerden.

II. Het **doel** wordt in de Beginselverklaring van het Humanistisch Verbond aldus omschreven: „Het Humanistisch Verbond streeft er naar een organisatie op te bouwen, die in staat is in geestelijk en cultureel, paedagogisch en sociaal opzicht leiding te geven, inzonderheid aan het buitenkerkelijk deel van het Nederlandse volk”. De Toelichting op de Statuten voegt hieraan toe: „in principe natuurlijk aan het gehele Nederlandse volk” (Beginsel en Doel van het Humanistisch Verbond, pagina 16 en 14).

III. Voor verschillende sectoren der samenleving bestaan **nevenorganisaties** en stichtingen die directe en soms min of meer organisatorische bindingen hebben met het Humanistisch Verbond. De meest op de voorgrond tredende zijn: Humanitas (maatschappelijk werk) en het Humanistisch Thuisfront (zie verder bijlage I).

IV. Op internationaal niveau

Van 21 tot 26 Augustus 1952 is in de aula van de Gemeentelijke

Universiteit te Amsterdam het eerste internationale congres van „Humanisten” gehouden, waaraan is deelgenomen door de British Ethical Union, de American Ethical Union, de American Humanist Association, de Ethische Gemeinde (Wenen) en het Humanistisch Verbond. Op de laatste dag is besloten een International Humanist and Ethical Union op te richten; als gevolg daarvan is in Nederland een secretariaat van de Internationale Humanistische Ethische Unie tot stand gekomen. In België bestaat sinds enkele jaren ook een Humanistisch Verbond. Met al deze organisaties, nationale en internationale, heeft het Humanistisch Verbond dus directe en soms min of meer organisatorische bindingen. Er zijn echter nog andere bindingen.

V. Betrekkingen tot andere organisaties

Twee komen hier vooral in aanmerking: de Partij van de Arbeid, en de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming.

1. *Partij van de Arbeid*

Deze band is een veel omstreden kwestie. Een officiële band bestaat er zeker *niet*. In zoverre had de voorzitter van de Partij van de Arbeid, Koos Vorrink, gelijk, toen hij op het Partij-congres van 1953 verklaarde „dat de Partij van de Arbeid niets, maar dan ook helemaal niets met het Humanistisch Verbond te maken heeft”.

Er bestaat echter *wel* een vrij sterke persoonlijke binding doordat vele vooraanstaande leden van het Humanistisch Verbond en deszelfs hoofdbestuur en van de aanverwante organisaties en derzelver besturen niet alleen lid zijn van de Partij van de Arbeid maar dikwijls ook in de Partij belangrijke functies vervullen. Dit geldt voor vrijwel het gehele hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond, als ook voor de voorzitters van Humanitas en Humanistisch Thuisfront, alsmede voor de directeur van het Humanistisch Vormingscentrum. Ook is het typerend dat de Partij van de Arbeid in openbare lichamen steeds weer in het krijt treedt als pleitbezorger van het Humanistisch Verbond, nevenorganisaties en derzelver aanspraken. Men trekke hieruit echter geen voorbarige conclusies. De commissie wenst dit verschijnsel in het derde hoofdstuk afzonderlijk te beschouwen (tweede paragraaf, punt 4).

Ook bestaat er een vrij nauwe band tussen het Humanistisch Verbond en de VARA, die toch zeker sterk gebonden is aan de Partij van de Arbeid. Iedere Zondagmorgen heeft de VARA een rubriek „Geestelijk leven”; op de gedrukte exemplaren van deze

radio-lezingen, die verspreid worden als „Het woord van de week” staat als ondertitel: „Humanistische radio-lezingen, uitgesproken voor de VARA-microfoon op Zondagochtenden”; tot voor kort stond dit humanistisch karakter vermeld in de programma’s van de VARA. Tot voor ongeveer een jaar sprak op Vrijdagavond Dr W. F. Storm voor de VARA-microfoon over seksuele problemen. Dr Storm noemt zich uitdrukkelijk humanist en zou als zodanig op de achtste landelijke conferentie van het Nederlands Gesprek Centrum, gehouden te Oosterbeek op 20 en 21 Maart 1953, het „humanistisch” standpunt voordragen inzake de „Ethiek van de conceptie-regeling”. In het blad van Humanitas van November 1951 werd dank gebracht aan de VARA voor haar welwillende medewerking bij het wekken van belangstelling voor het Humanistisch Thuisfront door de uitzending „Welkom thuis”.

Een der instellingen van het N.V.V., de Centrale Arbeiders-Verzekeringsbank reserveerde enige tijd geleden uit haar winstuitkering voor Humanitas f 6.000,—, voor het Humanistisch Thuisfront f 1.000,— en voor het Humanistisch Verbond ten behoeve van de geestelijke verzorging der arbeiders in de DUW-kampen f 1.000,—.

De binding van het Humanistisch Verbond aan het socialisme blijkt ook uit het feit, dat een studie van Prof. Mr H. R. Hoetink over „Humanisme en socialisme”, eerst verschenen in De Nieuwe Stem, later op verzoek van het Humanistisch Verbond afzonderlijk werd uitgegeven en aan het bureau van het Verbond verkrijgbaar gesteld is.

Het zijn dan ook deze feiten, die zeker vermeerderd kunnen worden, en vooral de eenzijdige samenstelling van het hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond, waarop Mr Wendelaar als lid van de V.V.D.-fractie in de Eerste Kamer doelde, toen hij op 12 Maart 1953 zich in de Kamer afvroeg of het Humanistisch Verbond wel „het” humanisme vertegenwoordigde, aangezien hij zelf b.v. toch ook humanistisch meende te denken.

Volgens een persbericht in Keesings Historisch Archief (6894) is bij de oprichting van het Humanistisch Verbond gesteld dat een van de voornaamste taken hierin zou bestaan: de niet-gelovige leden van de Partij van de Arbeid een geestelijk tehuis te verschaffen.

Dit neemt natuurlijk niet weg dat ook uit andere groepen leden kunnen toetreden tot het Humanistisch Verbond. Dit geldt zelfs — hetgeen op zich niet zo natuurlijk is — voor communisten. In 1949 is het derde jaarlijks congres van het Humanistisch Ver-

bond voor het grootste gedeelte besteed aan deze kwestie van het lidmaatschap der communisten. Tot dan toe was een communiste hoofdbestuurslid van het Humanistisch Verbond geweest. Om tactische redenen werd deze dame niet herbenoemd. De voorzitter, Dr Van Praag, wilde echter niet aan communisten het recht ontzeggen op een bestuursplaats. Evenmin mogen leden van de C.P.N. omreden van dat lidmaatschap uitgesloten worden van het Humanistisch Verbond. Zolang zij zich humanistisch gedragen, moet hun opvatting worden gerespecteerd en daarom mogen zij niet worden verwijderd, zeide Dr Van Praag in zijn congres-rede. „Als de weinige leden van de C.P.N. in ons midden naar eer en geweten menen onze beginselverklaring te kunnen onderschrijven..... dan wil ik het gesprek niet afbreken.....”. „Maar anders ligt het m.i. ten aanzien van de leiding. Natuurlijk kan ieder lid tot leiding geroepen worden en in zijn algemeenheid geldt dat ook voor de C.P.N.-leden van het Verbond. Op deze democratische regel zou ik geen inbreuk willen maken. Maar uiteraard zal het congres zich keer op keer er van moeten vergewissen of de kandidaten daartoe de geschiktheid bezitten. En wanneer thans een vooraanstaand C.P.N.-lid kandidaat is gesteld..... dan moet ik het congres afraden dit lid te kiezen, juist om de reden dat de opvattingen van dit lid ook naar haar eigen inzicht niet in overeenstemming zijn met wat naar ik meen *in het Verbond* algemeen onder humanisme verstaan wordt” („Humanisme en communisme”, congres-rede van Dr J. P. van Praag, uitgave Humanistisch Verbond, pagina 7).

Onlangs is op de negende landelijke conferentie van het Nederlands Gesprek Centrum deze kwestie opnieuw aan Dr Van Praag voorgelegd. Blijkbaar heerst hieromtrent enige ongerustheid. Een duidelijk antwoord is toen evenwel niet verkregen.

2. De Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming

Evenmin als met de Partij van de Arbeid heeft het Humanistisch Verbond met deze vroegere Neo-Malthusiaanse Bond officiële relaties. Maar ook hier is er een band voor wat betreft sommige personen en ideeën. De boven reeds genoemde Dr W. F. Storm is voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming, en Dr V. W. D. Schenk heeft brochures geschreven zowel voor het Humanistisch Verbond als voor de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming, waarin hij dezelfde ideeën lanceert. Ook kan o.m. Dr A. L. Constandse, hoofdbestuurslid van het Humanistisch Verbond, in dit verband worden genoemd; Dr Constandse namelijk is ook actief voor de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming.

Speciaal Humanitas heeft relaties met de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming. Zo wordt b.v. in het nummer van April 1953 van het blad der Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming, Verstandig Ouderschap, een beschouwing overgenomen uit het blad van Humanitas „Van mens tot mens”. Daarin wordt betoogd dat vele gezinnen tobben met het probleem van de geboortebeperving. Humanitas komt met deze gezinnen in contact. Wij lezen dan: „Veelal volgt dan verwijzing naar deskundigen, ook o.m. naar de N.V.S.H. Het humanistisch maatschappelijk werk heeft namelijk geen bezwaar tegen het gebruik van preservatieven als het gaat om kinderbeperving”. (Voor gegevens betreffende de N.V.S.H. raadplege men de samenvatting van Dr Alph. van Kol S.J. in Katholiek Archief, jaargang 6, 457—470, en het rapport van het Centrum voor Staatkundige Vorming „Overheid en openbare zeden” (1950), hoofdstuk IV, het Neo-Malthusianisme).

3. Tenslotte zij nog vermeld dat er onder de leden van het Humanistisch Verbond een vrij brede stroom van *anti-militaristen* gevonden wordt (Mens en Wereld, Maart 1952, Februari 1953, Juni 1953). Ook het blad van de Humanistische Jongerengemeenschap toonde deze tendenz; hetgeen een aparte betekenis krijgt als men bedenkt dat het in de militaire dienst juist gaat om de jongeren.

Op het zevende jaarlijks congres van het Humanistisch Verbond, op 18 en 19 April 1953 te Haarlem gehouden, kwam vooral in de Zondagnamiddag-zitting deze kwestie op tamelijk hardnekkige wijze aan de orde. Een deel der vergadering steunde het voorstel om de voortgang van de humanistische geestelijke verzorging van militairen o.m. afhankelijk te stellen van de voorwaarde dat morele en geestelijke steun aan het militaire apparaat en zijn functie achterwege diende te blijven. Sommigen waren van mening dat het Humanistisch Thuisfront anti-militaristisch diende te zijn. De voorzitter antwoordde hierop dat hij het een goede vondst achtte dat het Humanistisch Thuisfront een zelfstandige stichting was; het kiest eigenmachtig zijn bestuur zonder dat het Humanistisch Verbond daarbij officieel vertegenwoordigd is. Vervolgens meende hij dat in het Humanistisch Verbond evenzeer plaats diende te zijn voor hen die de zedelijke geoorlooftheid van het leger bestrijden als voor hen die deze noodzakelijkheid aanvaarden.

§ 2. IDEEËN VAN HET HUMANISTISCH VERBOND

Ondanks een negatieve eensgezindheid, nl. inzake de verklaring dat de mens geen stellige kennis kan hebben omtrent het bestaan van God, en inzake de overtuiging dat de mens geen rekening heeft te houden met een God die ingrijpt in zijn leven, heerst er verder vrij veel verschil van mening in de kringen van het Humanistisch Verbond met betrekking tot de beginselen. Op de eerste algemene jaarvergadering, op 28 en 29 September 1946 te Utrecht gehouden, heeft men na langdurige discussie tenslotte de volgende formulering bekrachtigd, die in de oprichtingsvergadering van 17 Februari 1946, eveneens na langdurige discussie, tot stand was gekomen:

„Onder humanisme wordt verstaan de levens- en wereldbeschouwing, die zich zonder uit te gaan van het bestaan van een persoonlijke godheid, baseert op de eerbied voor de mens als bijzonder deel van het cosmisch geheel, als drager van een niet aan persoonlijke willekeur onderworpen normgevoel en als schepper van en deelhebber aan geestelijke waarden” (Art. 2 der Statuten van het Humanistisch Verbond *).

I. Geen God

Op zich genomen zijn er vele modificaties mogelijk in het afwijzen van God en godsdienst, die kunnen variëren van een felle en militante bestrijding tot een „vreedzaam negeren”. De president van het in 1952 te Amsterdam gehouden eerste internationale congres van „Humanisten”, Dr Julian Huxley, oud-directeur-generaal van de UNESCO, heeft gezegd: „Het begrip van God heeft de grenzen van zijn bruikbaarheid bereikt, het kan zich niet verder ontwikkelen” (Mens en Wereld, Maart 1952).

Deze uitspraak behoeft — uit het verband gehaald — nog geen ontkenning van God in te houden. Maar in de gedachtengang die er aan ten grondslag ligt, betekenen deze woorden dat het *denkmaaksel* „God” de grenzen van zijn bruikbaarheid heeft bereikt en zich niet verder kan ontwikkelen. De mens heeft niet langer behoefte aan dat denkmaaksel. Daarom is het verder zinloos om nog over God te spreken.

Dit is geen agnosticisme in de eigenlijke zin; want het agnosticisme laat altijd de mogelijkheid open voor het bestaan van God, hoewel de mens daarvan geen weet kan hebben. Als men daarentegen „God” tot een — uiteraard subjectief — denkmaaksel verklaard, is men eerder atheïst dan agnosticist.

*) Momenteel is een statutenwijziging in studie.

De leden van het Humanistisch Verbond in Nederland hebben nogal moeite met het bepalen van hun standpunt in deze gelegenheid. In de oprichtingsvergadering is uitdrukkelijk een amendement verworpen, dat de woorden „zonder uit te gaan van een persoonlijke godheid” wilde vervangen door „onder verwerping van”. En wel om deze reden: „dat zou een positieve uitspraak zijn op een gebied, waarop de humanist meent principieel niet-wetend, agnostisch te zijn. Daarom kan hij slechts vaststellen, dat hij van een dergelijk opperwezen in zijn levens- en wereldbeschouwing niet kan uitgaan, al zullen er ook humanisten zijn, die als voltooiing van hun wereldbeeld tot het aan nemen ervan menen te mogen besluiten” (Beginsel en Doel van het Humanistisch Verbond, pagina 4—5).

Anderzijds lezen we ook in de Toelichting op het Beginsel dat de godsdienstige verklaring van het wereldbeeld een primitiever stadium is uit de ontwikkeling: „Voor de primitieven is dat (wereldbeeld) een bezield (animistisch) en door toverij beheerst (magisch) beeld. Later ontstaan gefantaseerde (mythische) en godsdienstige verbeeldingen. Nog later: wetenschappelijke of op wetenschap steunende beelden. Het humanisme streeft naar een dergelijk wereldbeeld, *dat de toets der rede kan doorstaan*” (o.c., pagina 9).

Ofschoon dus het Humanistisch Verbond zich liever agnostisch noemt, is het in feite toch eerder atheïstisch. Soms wordt van de zijde van het Humanistisch Verbond wel eens de kwalificatie van „atheïsten” afgewezen, omdat deze term te militant anti-godsdienstig geladen is. Men wil als lid van het Humanistisch Verbond enkel a-godsdienstig zijn, zo zegt men, overtuigd als men is dat ieder spreken over God zinloos geworden is in deze nieuwe era. Een positieve bestrijding waarbij men dan denkt aan de oude Dageraad, zou eigenlijk nog een vorm van gods-erkenning inhouden, voorzover men door zijn bestrijding nog enige inhoud aan het godsbegrip zou toekennen; want anders, bestrijdt men het niet.

Het Humanistisch Verbond spreekt wel van de mogelijkheid een monistisch godsbegrip te aanvaarden, dat dan min of meer overeen zou komen met het godsbegrip van Spinoza. Een enkele maal beroept een lid van het Humanistisch Verbond zich dan daarop om aan te tonen dat hij geen atheïst is. Dit betekent echter een verdraaiing van het woord atheïst, omdat men dan van een ander dan het traditionele godsbegrip uitgaat. Het Humanistisch Verbond heeft dit zelf zeer juist geformuleerd door in de Beginselverklaring niet te willen uitgaan van een *persoonlijke*

godheid. En in de Toelichting voegt het Verbond hieraan zelf nog toe in een voetnoot: „De kern van het verschil tussen de godsdienstige en b.v. de Spinozistische godsopvatting wordt weleens zo aangeduid: de godsdienstige mens staat tot zijn God in een ik-Gij verhouding, de niet-godsdienstige mens denkt aan een ik-Het verhouding” (Beginsel en Doel, pagina 5).

Hoe men ook precies denkt over deze kwestie, die in een strijd over woorden zou kunnen ontaarden, vaststaat dat het Humanistisch Verbond van geen God weet. Of dit nu een agnosticisme of een bepaald soort atheïsme is, of dat er nog een Spinozistisch monisme mogelijk blijft, is daarbij van niet zoveel belang. De kern waar het om gaat, is duidelijk: een beeld van mens en wereld zonder persoonlijke God. En juist dit is het wat enorme consequenties heeft voor het gehele leven.

In de Toelichting op de Beginselverklaring benadrukt het Humanistisch Verbond zelf zeer duidelijk dat de woorden „zonder uit te gaan van het bestaan van een persoonlijke godheid” gevonden worden in het statuut van een beweging die zich aandient als *levens- en wereldbeschouwing*, en niet als een beschouwing over kunst en wetenschap b.v. (Beginsel en Doel, pagina 4). Het is immers heel wat anders als men op een zeer beperkt terrein des levens (wetenschap of ontspanning) bijeenkomt en zegt: „Onze bond wenst niet uit te gaan van het bestaan van een persoonlijke God”; of dat men in een organisatie die een *levensbeschouwing* wil brengen, en die dus uiteraard alle gebieden van het leven omsluit, dat standpunt inneemt. Welnu, het Humanistisch Verbond is een organisatie in deze laatste zin. Daarom is in dit geval het niet-uitgaan-van-God zeer *principieel*.

II. Morele opvattingen

1. In het algemeen

a. De zedelijke grondgedachte

In de boven geciteerde formulering van het beginsel van het Humanistisch Verbond wordt gezegd dat de mens is: „drager van een niet aan persoonlijke willekeur onderworpen normgevoel”. De zedelijke grondgedachte van deze autonoom-menselijke moraal is: „*goed is leven bevorderen, kwaad is leven schaden*”. Om het leven te bevorderen, is het soms nodig leven te schaden (b.v. men doodt een dier om de mens te kunnen voeden; of een ander voorbeeld: er kan een moment komen dat de voortzetting van een huwelijk een psychische onmogelijkheid wordt, en dan kan de instandhouding er van een vergrijp tegen

het leven worden - Dr J. P. van Praag „Modern Humanisme”, pagina 98). Om het leven te bevorderen, resp. goed-doen, zal de mens soms leven moeten schaden, resp. kwaad-doen. Dit wordt hierdoor niet goed, maar blijft kwaad. Er is geen sprake van dat goed en kwaad „stuivertje wisselen”, zegt Dr Van Praag (o.c., pagina 78). Daarom is, alweer volgens Dr Van Praag (o.c., pagina 74/75), *schuld* niet alleen het kwaad dat we doen en dat vermeden had kunnen worden, maar ook het kwaad dat menselijkerwijs onvermijdelijk was. De mens kan derhalve niet leven zonder schuld op zich te laden.

b. De opvoeding tot zedelijkheid

Dit is uiteraard voor het Humanistisch Verbond een moeilijk probleem, niet slechts in de praktijk, waar het voor ons christenen ook zijn moeilijkheden heeft, maar vooral theoretisch omdat men in het Humanistisch Verbond zo weinig vaste normen heeft. Illustratief voor het uitsluiten van het overdragen van vaste normen is, dat Prof. Libbe van der Wal, destijds voorzitter van het Humanistisch Verbond en thans bijzonder hoogleraar in de wijsbegeerte namens de stichting „Socrates” (een nevenorganisatie van het Humanistisch Verbond) aan de Technische Hogeschool te Delft, zich indertijd zo fel gekeerd heeft tegen de bijzondere school en het „kneden van kinderen tot goede gelovigen”, en dat hij daarom pleitte voor een verbod om kinderen onder 18 jaar in kerkdiensten toe te laten. Dit voorbeeld is wel een uiterste, doch het geeft zeer juist de mentaliteit aan die men in Verbondskringen nogal eens aantreft inzake opvoeding tot zedelijkheid (en godsdienstigheid). Men is daar zeer spoedig angstig om te vervallen tot wat men noemt „dogmatisme” en het kind te beschouwen als „kneedbaar materiaal” (Humanisme en Opvoeding”, rapport van een commissie, benoemd door het hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond, uitgave Humanistisch Verbond 1950).

2. De concrete zedelijke opvattingen

Het is in het licht van het bovenstaande wel duidelijk dat wanneer wij hier spreken over „concreet”, dit nogal betrekkelijk moet worden opgevat. Weliswaar is ook voor ons, christenen de moraal geen receptenboek met volledig uitgewerkte regels voor alle omstandigheden, maar wij hebben wel op grond van de natuurwet en de openbaring enkele absoluut vaststaande, onveranderlijke, voor alle mensen en voor alle tijden geldende normen. In het Humanistisch Verbond spreekt men ook over „algemeen

geldigheid", maar de concrete normen zitten daar zo zeer vast aan het persoonlijk zedelijk bewustzijn van de autonome mens, die steeds weer moet afwegen naar de algemene norm van „leven bevorderen — leven schaden", dat wij slechts onder groot voorbehoud kunnen spreken over de concrete zedelijke opvattingen, die leven in de kringen van het Humanistisch Verbond. De nog te citeren opvattingen hebben dan ook meer de bedoeling het algemene klimaat te kenschetsen waarin men in het Humanistisch Verbond over diverse zaken denkt; men vatte deze dus niet op als officieel bekrachtigde leerstellingen van het Verbond. Vele vragen op zedelijk gebied die de christen beantwoorden kan vanuit zijn geloof en zijn kennis der natuurlijke zedenwet, moet het Humanistisch Verbond op autonome wijze trachten op te lossen. Zo heeft het hoofdbestuur enkele jaren geleden een prijsvraag uitgeschreven over „de wenselijkheid en de in de Nederlandse wetgeving te realiseren mogelijkheid om, onder nader aan te geven omstandigheden, het bekorten van het leven van een zieke straffeloos te doen zijn". Hiermee is zeker niet gezegd dat het Humanistisch Verbond vóór euthanasie zou willen pleiten. Maar het is wel tekenend dat dit probleem door het hoofdbestuur gesteld is.

Wanneer wij nu trachten iets te achterhalen van de concrete zedelijke opvattingen in het Humanistisch Verbond, is het aanstands duidelijk dat wij omtrent de eerste drie van de Tien Geboden, welke betrekking hebben op de directe dienst van God, niets vinden.

Liefde voor de evenmens evenwel, rechtvaardigheid en bijzonder ook sociale rechtvaardigheid spelen een zeer grote rol. In de Beginselverklaring lezen wij in punt 3: „Het Humanisme is in de Westerse cultuur thans niet meer denkbaar zonder de principiële erkenning van de persoonlijke vrijheid, de sociale gerechtigheid en de culturele verantwoordelijkheid".

Nogal veel aandacht besteedt men in Verbondskringen aan de sexuele ethiek. Waarschijnlijk houdt dit verband met de sterke binding aan de psycho-analyse van Freud. Velen in het Verbond menen op dit gebied hervormend te moeten optreden tegenover onjuiste christelijke opvattingen. „Het moderne Humanisme dankt aan Freud en zijn leerlingen een nieuwe visie op de mens, waarin de betekenis van het gevoel en het driftleven de juiste plaats heeft gekregen" (P. Krug in Mens en Wereld van April 1953).

Door de Stichting voor Bureau voor Levens- en Gezinsmoeilikheden op Humanistische Grondslag en door Humanitas wordt

op dit gebied veel invloed uitgeoefend op onkerkelijken en kerkelijken.

De algemene tendenz in deze wordt reeds duidelijk wanneer men denkt aan de vrij sterke binding met de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming, zoals deze reeds boven door de commissie is aangegeven (pagina 5).

Over het algemeen verklaart men zich vóór het monogame huwelijk, maar hiermee blijft toch de mogelijkheid tot gecompliceerde betrekkingen met anderen. Naast de hetero-sexualiteit wordt ook gesproken van homo-sexualiteit als een normale verhouding. De huwelijksverbintenis is in principe volstrekt, maar echtscheiding wordt hierdoor niet uitgesloten. Men is voorstander van grondige voorlichting aangaande geboorteregeling, zoals duidelijk blijkt uit de resoluties van het eerste internationale congres van „Humanisten” waarin sympathie wordt betuigd met de wereldconferentie van geboorteregeling, die in November 1952 te Bombay in India is gehouden. Zelfbevrediging is iets zeer normaals, geen reden tot verontrusting doch veeleer tot verblijden.

Over het algemeen tracht men in deze materie de regel toe te passen: „goed is leven bevorderen, kwaad is leven schaden”. Het kan haast niet anders of men vervalt hierbij tot veel relativisme (zie verder bijlage II).

§ 3. CONFRONTATIE VAN DE IDEEËN VAN HET HUMANISTISCH VERBOND MET DE KATHOLIEKE LEER; VERHOUDING TOT HET CHRISTENDOM

I. Confrontatie met de katholieke leer

1. *In strijd met geloof en rede*

De woorden „zonder uit te gaan van het bestaan van een persoonlijke godheid” betekenen voor de katholieke de afwijzing van God, die zowel door het licht des geloofs alsook, zij het dan niet altijd met uitsluiting van elke dwaling, door de natuurlijke rede gekend kan worden.

- a. Het afwijzen van de zich in het geloof aan ons openbarende God houdt ook in: het afwijzen van de gehele openbaring, hetgeen als volgt is samen te vatten: het afwijzen van het geïnspireerde karakter van de Heilige Schrift, van de Menswording van God de Zoon in Christus, en van de Heilige Kerk. Het spreekt welhaast vanzelf dat zulks ook van grote invloed moet zijn op de in Verbondskringen heersende opvattingen omtrent de menselijke zeden.

- b. Het afwijzen van de voor de natuurlijke rede kenbare God (het afwijzen van de eerste drie geboden van de Decaloog) heeft zijn consequenties voor de inter-menselijke verhoudingen der natuurlijke zedenleer (de zeven andere voorschriften van de Tien Geboden). Wanneer immers 's mensen oorsprong en bestemming zijn losgemaakt van God, ligt het voor de hand dat de mens zelf de beslissing over begin en einde van het leven ter hand zal nemen (resp. zesde en vijfde gebod). Ook zal het zijn gevolgen hebben op 's mensen opvatting omtrent waarheid en rechtvaardigheid, vooral voor wat betreft het beleven van deze beide (resp. achtste en zevende gebod). Want, zoals Z.H. Paus Pius XII heeft gezegd in zijn eerste encycliek, *Summi Pontificatus*, „deze natuurwet steunt, als op haar grondslag op God, den almachtigen Schepper en Vader van allen, den hoogsten en volmaaktsten wetgever en den alwetenden en rechtvaardigen vergelder van de menselijke handelingen. Wanneer Gods eeuwig wezen in blinden hartstocht wordt geloochend, dan wankelt en valt de grondslag van alle zedelijkheid, dan zwijgt of verzwakt geleidelijk de stem der natuur, die ook ongeleerden en zelfs onbeschaafde volken leert wat goed is en wat kwaad is, wat mag en niet mag, en die hen waarschuwt, dat zij eenmaal voor een oppersten rechter rekenschap van hun goede en kwade handelingen moeten geven” (vertaling volgens de uitgave van Gooi en Sticht 1939, pagina 9 en 10).

We willen hieraan terstond gaarne toevoegen dat in het Humanistisch Verbond niet „Gods eeuwig wezen in blinden hartstocht wordt geloochend”, maar de gevolgen zullen toch dezelfde zijn.

In deze woorden van Z.H. de Paus komt nog een ander element naar voren: de consequenties die de eeuwigheidsontkenning en het afwijzen der eeuwige vergelding op de zedelijke gedragingen van de mens kunnen hebben.

Opmerking 1

Het hier gemaakte onderscheid tussen de „God der openbaring” en de „met de natuurlijke rede kenbare God”, alsmede het onderscheid tussen de „geopenbaarde waarheid” en de „natuurlijke zedenwet” betekenen niet dat er een volkomen scheiding tussen beide bestaat, want het is kerkelijke leer dat voor het goed kennen en langdurig onderhouden van de natuurlijke zedenwet het licht en de kracht der openbaring noodzakelijk zijn.

Daarom ligt voor de katholiek het zwaartepunt bij zijn afwij-

zing van de leer van het Humanistisch Verbond niét in het verwerpen van alle mogelijke gedetailleerde morele opvattingen die afwijken van de natuurlijke zedenwet. Het eerste en voornaamste hoofdbezwaar tegen de leer van het Humanistisch Verbond is en blijft het ontbreken van de totale specifiek christelijke visie, die slechts gekend kan worden in het licht van de openbaring; en pas in het licht van deze christelijke visie is de natuurlijke zedenwet goed te begrijpen en te verstaan. Dit moge blijken uit het volgende.

De zedelijke grondgedachte van de autonoom-menselijke moraal van het Humanistisch Verbond is: „goed is leven bevorderen, kwaad is leven schaden”; met andere woorden de centrale idee is: „de eerbied voor het leven”.

Men zou kunnen zeggen dat ook voor de christen de „eerbied voor het leven” uitgangspunt is bij het merendeel van zijn zedelijke opvattingen. Maar dan een eerbied voor het leven, gezien als mysterieuze gave Gods. Want de christen weet dat de mens door zijn rationeel beredeneren wel op weg geholpen wordt, maar tenslotte toch voor vragen komt te staan waarbij Gods openbaring en Gods genadig neerbuigende liefde onmisbaar zijn voor het vinden van het juiste antwoord. Wanneer men immers in deze materie alleen door redeneren het antwoord wil vinden, betekent dit dat men ook moet gaan experimenteren. Denk b.v. aan de opeenvolgende huwelijksopvattingen in Sovjet-Rusland. Welnu, dit experimenteren is juist tégen de eerbied voor het leven. De heiligheid van het leven en van het huwelijk kan zulks niet gedogen. Toegegeven dat het voorbeeld van Rusland extreem is, maar waar ligt de grens? De voorstander van de autonome moraal wil bij het vaststellen van de zedelijke normen slechts luisteren naar de menselijke natuur. Daarbij ontdekt hij dan vele positieve elementen, zoals b.v. het verlangen naar een volkomen huwelijk, doch hij ervaart tevens tegenstrevende krachten, die deze volkomenheid in de weg staan. Dan gaat hij experimenteren: hij moet een bepaald percentage van de volkomenheid loslaten. Maar dan wijzen de feiten uit dat op de duur alle houvast verdwijnt; dan wordt het huwelijk in zijn geheel aangetast; dan is het hek van de dam, juist omdat de eerbied niet meer leidt.

De christen echter weet dat deze tegenstrevende krachten behoren tot de gevolgen van de erfzonde, die in beginsel door Christus' Verlossing is overwonnen. Zijn geloof in Gods Voorzienigheid en de genade geven hem een bovenmenselijke kracht. Hier is geen plaats meer voor het experiment. Tevens weet de

christen dat de Verlossing nog niet geheel voltooid is. Christus' lijden heeft het menselijk lijden niet weggenomen, maar op een hoger plan geheven en een diepere zin gegeven. Het lijden is geworden tot een verlossende kracht. Zo kan voor de christen datgene wat in feite dikwijls aan het huwelijksgeluk en aan het levensgeluk in het algemeen ontbreken zal, een verlossing-bren-gend kruis worden.

Voor al het ontbreken van deze specifiek christelijke elementen en achtergronden doet ons afwijzend staan ten opzichte van de morele opvattingen in kringen van het Humanistisch Verbond.

Opmerking 2

In het bovenstaande (punt a en b) is er verband gelegd tussen het godloze uitgangspunt van het Humanistisch Verbond en de van de katholieke leer afwijkende zedelijke opvattingen die men in de kringen van het Humanistisch Verbond aantreft. Hiertoe werd het citaat uit de encyciek van Z.H. Paus Pius XII aangehaald.

Het is echter een feit dat ook sommige reformatorische christenen tegenwoordig ideeën verkondigen op zedelijk gebied, speciaal wat betreft de huwelijksmoraal, die afwijken van het katholieke standpunt (Herderlijk Schrijven van de Generale Synode van de Nederlands Hervormde Kerk, 1952). Bij hen ligt de oorzaak hiervan niet in het afwijzen van God, maar in een verkeerd lezen van de Bijbel, en met name en in de eerste plaats in een andere opvatting van de Kerk en in het afwijzen van het door de Heilige Geest geleide kerkelijk leergezag zoals de katholieken dat aanvaarden.

Wanneer het afwijzen van de Kerk en het kerkelijk leergezag reeds tot gevolg heeft dat men op zedelijk terrein het spoor bijster raakt, zal zulks a fortiori het geval zijn indien men God zelf loslaat.

Anderzijds echter valt ook te constateren dat er een zeer aanzienlijk verschil bestaat tussen de zedelijke opvattingen van de reformatorische christenen en de ideeën die in Verbondskringen worden aangetroffen. Al was het alleen maar de erkenning van de realiteit der zonde, en de zedelijke grondgedachte waaruit blijkt dat bij de reformatorische christenen de moraal in God gefundeerd is. Het afwijzen van de Kerk, in katholieke zin, is oorzaak van enkele foutieve opvattingen; doch hun vasthouden aan een eigen kerkbegrip en bovenal hun geloof in God en Christus behoeden hen voor de afdwalingen die men bij het Humanistisch Verbond aantreft. Het verschil tussen het Huma-

nistisch Verbond en de reformatorische christenen bestaat dus hierin dat men bij deze laatsten zeer veel van de specifiek christelijke visie aantreft. Maar wel is duidelijk dat deze visie buiten de door de Heilige Geest geleide Kerk, zoals de katholieken dit verstaan, moeilijk in haar consequenties te handhaven valt. Tenslotte zij nogmaals opgemerkt dat het zwaartepunt van onze afwijzing van het Humanistisch Verbond niet ligt in het constateren van zedelijke misvattingen in Verbondskringen, doch eerst en vooral in het afwijzen van God. En in het belangrijke punt van de godserkenning zijn wij een met het reformatorisch christendom.

2. Winstpunten ten opzichte van andere systemen

Het Humanistisch Verbond brengt echter ook enkele waarheidselementen, die het met de christelijke en natuurlijke wijsheid gemeen heeft, zij het dan op slechts incidentele wijze omdat de fundering en achtergrond dier waarheden bij beide volkomen verschillend zijn. De „eerbied voor de mens, als drager van een niet aan persoonlijke willekeur onderworpen normgevoel en als schepper van en deelhebber aan geestelijke waarden” betekent, op zich genomen, ongetwijfeld een winst in vergelijking met de louter individualistische of collectivistische mensbeschouwing. Men kan eerbied hebben voor de bedoelingen van het Humanistisch Verbond om de mens van heden te vrijwaren voor nihilisme en totalitarisme. Zelfs kan men toevoegen dat een mens die zich volstrekt en werkelijk verplicht gevoelt het goede te verwezenlijken, onbewust toch tot enige erkenning van God kan komen bij wijze van inchoatie, alhoewel hij zegt God te loochenen of niet te kunnen kennen. Zulk een mens zou op de lange duur misschien weer God bewust kunnen gaan kennen en dienen. Toch zal heel dit waarheidselement zijn kracht verliezen door de uitdrukkelijke ontkenningen welke het vergezellen. Het openlijk verkondigen van principiële a-godsdienstigheid als levenshouding kan nu eenmaal niet ten goede werken, zeker niet bij de grote massa, zelfs al wordt daarbij dan tevens gepropageerd dat de mens het goede moet doen. Dit klemmt te meer, waar dit „goede” zo weinig concreet is, omdat het Humanistisch Verbond uit de aard der zaak geen vaste zedelijke maatstaven kan aanleggen.

De katholiek verwerpt dus de levens- en wereldbeschouwing van het Humanistisch Verbond, niet omdat het een humanisme is, maar omdat het een humanisme is dat de mens niet laat openstaan voor een liefdevol neerbuigen van God over de mens.

Daardoor wordt de positieve winst aan menselijkheid, die het Humanistisch Verbond aan zijn leden en aan de buitenkerkelijken wil brengen, weer afgebroken, zodat er grote kans bestaat dat dit humanisme op de duur juist voeren zal tot het nihilisme waarvoor het de mens wilde behoeden.

II. Verhouding tot het Christendom

Nadat in het begin van paragraaf 2 gesteld is dat het Humanistisch Verbond niet wenst uit te gaan van het bestaan van een persoonlijke godheid, is het zonder meer duidelijk dat het Humanistisch Verbond elke vorm van natuurlijke en geopenbaarde godsdienst van de hand wijst. Nu nog een enkel woord speciaal over de verhouding tot het christendom en tot de kerken. Dit zijn eigenlijk twee vragen, omdat men volgens de gedachtengang van het Humanistisch Verbond „christendom” zou kunnen opvatten als duidend op het verleden, terwijl de „kerken” meer betrekking hebben op het heden.

Ofschoon het Humanistisch Verbond sommige christelijke waarheden, zoals het traditionele zondebesef, een funeste en mens en samenleving ontwrichtende rol toekent („Modern Humanisme”, pagina 99), erkent het toch ook het christendom als cultuurscheppende en zedelijkheid-vormende factor uit het verleden. In feite zijn dan ook de opvattingen in Verbondskringen aangaande vele maatschappelijke deugden christelijk traditiegoed. De hedendaagse christelijke kerken echter hebben die scheppende en vormende macht niet meer. Veel van die historische verworvenheden kunnen behouden blijven; veel zal vanzelf gewijzigd worden volgens de gang der ontwikkeling.

Het Verbond meent dat er voor de ontkerstende massa geen weg terug is, omdat nu eenmaal de klok der ontwikkeling — van mythe en godsdienst naar het wereldbeeld dat de toets der rede kan doorstaan — niet kan worden teruggezet. Dr Van Praag schrijft dan ook dat „een groot deel der massa principieel buiten het werkterrein der kerken valt” („Modern Humanisme”, pagina 216). In Mens en Wereld van September 1952 (pagina 10) stelde de heer C. A. Schonk hetzelfde: wie eenmaal van de kerken is vervreemd kan van haar onmogelijk nog godsdienstige verzorging ontvangen.

Het Humanistisch Verbond zegt dan ook niet de ontkerstening te willen bevorderen en de kerken te willen bestrijden. Maar feitelijk doet het Verbond niet anders, al zal hier zeer veel mede afhangen van persoonlijke geaardheid en handelwijze der individuele leden, vooral van de leiders en de z.g. raadslieden,

(Blijkens vele uitspraken in De Vrijdenker vindt de Dageraad een non-militante houding van het Humanistisch Verbond tegenover het christendom en de kerken halfslachtig en inconsequent, zie ook Mens en Wereld, November 1953, pagina 2). Op het internationale congres van „Humanisten” van Augustus 1952 te Amsterdam was de anti-kerkelijke stemming vrij algemeen. Het Humanistisch Verbond zou zichzelf niet zijn, als het niet zijn eigen levens- en wereldbeschouwing zou propageren. Welnu, het verkondigen van een a-godsdienstige en onchristelijke geesteshouding impliceert toch ipso facto een bestrijding van de godsdienst en het christendom. Dat kan niet anders. Iedere levensbeschouwing tracht zich in beginsel althans, aan alle mensen te presenteren. En zo lezen we dan ook van het Humanistisch Verbond: „Dat het Verbond er naar streeft een organisatie op te bouwen die in staat is in geestelijk..... opzicht leiding te geven. In principe natuurlijk aan het gehele Nederlandse volk maar inzonderheid aan het buitenkerkelijk deel ervan” (Beginnel en Doel, pagina 14).

Men zou kunnen zeggen dat momenteel om tactische redenen alleen de buitenkerkelijken het voorwerp van propaganda zijn. Weliswaar moet hieraan worden toegevoegd dat de opvatting over waarheid, zekerheid en verdraagzaamheid, zoals die in Verbondskringen leeft, ook een eigen licht op deze kwestie werpt. Aangezien immers volgens die opvatting er geen volstrekte waarheid en zekerheid mogelijk is, heeft ieders overtuiging gelijke rechten, in principe dus ook de godsdienstige; en daarom is de eerbiediging van zo'n overtuiging een der grond-„dogma's” van het Humanistisch Verbond. Daarover echter uitvoeriger aan het slot van het tweede hoofdstuk van dit rapport.

De term „ontkerstening” waarvan boven sprake was heeft echter nog een ruimere zin dan enkel „geloofsafval”. Zeer sterk nl. treedt op de voorgrond dat het humanisme van het Humanistisch Verbond het leven wil ontdoen van het specifiek christelijke. Zo worden b.v. de grote feesten van Kerstmis, Pasen en Pinksteren wel gehandhaafd, maar dan wordt — o.m. in de Zondagmorgen-toespraken voor de VARA-microfoon — gesproken over „de menswording in de huiskamer” of over „het feest van het licht”; „de opstanding der levenskracht na de winterse dood”, „heilige dronkenschap van menselijke woorden die vurige kracht bezitten” (Pinksteren) enz. Aldus pogen dan dergelijke sprekers deze christelijke feesten „weer terug te brengen” tot hun z.g. oorspronkelijke, algemeen-menselijke betekenis. Dit is

ontkerstening: de ontleding van het gehele leven van zijn christelijke waarden. De suggestie wordt gewekt als zou het christendom niet meer zijn dan een tijdelijke verbijzondering van het algemeen-menselijke. Zo is ook de Bijbel maar één boek uit een reeks verheven godsdienstige en mythische beschouwingen. Daarom dient op de openbare school, die zoveel mogelijk de school voor allen moet zijn, de Bijbel in die geest behandeld te worden. Het Humanistisch Verbond is principieel voorstander van het openbaar onderwijs, zolang dit onderwijs niet ten prooi valt aan openlijke of verkapte pogingen om het te kerstenen. Ontspanning, ontwikkeling en onderwijs — en nog zoveel andere levensterreinen méér — dienen van openbaar karakter te zijn, zodat de Nederlanders daar in eendracht en in open en vrij contact elkander kunnen ontmoeten, leren begrijpen en waarderen. Zo zullen de fatale scheidingen in ons volk kunnen verzwakken en verdwijnen (Mens en Wereld, Maart 1953, hoofdartikel). Voorts zou in het leerplan van het middelbaar onderwijs en voorbereidend hoger onderwijs en kweekscholen een vak moeten worden opgenomen, gewijd aan godsdienstige, religieuze en humanistische levensbeschouwing (Bijbelrapport en Buitengewoon congres van het Humanistisch Verbond, 1947).

Hier raken we een punt waarop de commissie in het derde hoofdstuk van haar rapport uitvoeriger wil terugkomen: het onder één noemer brengen van het christendom en het humanisme van het Humanistisch Verbond als zijnde beide „levensbeschouwingen”. Hier zij slechts voorlopig gesteld dat het onjuist is om het christendom en het humanisme van het Humanistisch Verbond onder een eenzinnige noemer te willen brengen.

Het humanisme van het Humanistisch Verbond is inderdaad een levensbeschouwing, mensbeschouwing enz. Het christendom biedt dat aspect ook wel, maar het is veel meer dan dat, nl. een *godsdienst*; en het beschouwt mens en wereld als zijnde gericht op *God*. Het christendom is in wezen transcendent, het heft de menselijke waarden op een hoger plan en constitueert daardoor het echte en enige humanisme.

Het enige humanisme

De katholiek protesteert tegen het min of meer exclusieve recht dat het Humanistisch Verbond opeist voor de term „humanisme”. Wel geeft de Toelichting op de Beginselverklaring toe dat er „naast dit buitenkerkelijk of ongodsdienstig humanisme ook een katholiek humanisme en een vrijzinnig-protestants humanisme te onderscheiden” valt (Beginsel en Doel, pagina 6). Maar toch

„menen de moderne humanisten het wezen van de humanistische gedachten uit het verleden het volledigst voort te zetten en dus met recht de naam humanisten te dragen” (o.c., pagina 5—6). De katholieke Kerk echter kan met recht stellen dat zij eigenlijk het enig ware humanisme vertegenwoordigt, omdat zij de mens en al het menselijke in zijn juiste waarde ziet. De herschepping van mens en wereld als vrucht van Christus' verlossing, nu reeds in aanzet aanwezig in Kerk, genade en sacrament, eens voltooid bij de verrijzenis en het nieuwe aanschijn van hemel en aarde na de jongste dag, dat is het enige waarachtige humanisme.

Conclusie

De leer van het Humanistisch Verbond wordt door de katholieke afgewezen op grond van de algemene inspiratie waarbij de totale christelijke visie ontbreekt, als ook om vele concrete misvattingen aangaande de zedelijke orde.

TWEEDE HOOFDSTUK

§ 1. DE KATHOLIEKE VISIE OP DE VERHOUDING VAN KERK EN STAAT

Uit de katholieke leer over God, schepping, verlossing, de mens, de Kerk, het gemeenschapsleven, vloeit voort dat Kerk en staat harmonisch moeten samenwerken, omdat zij beide, ieder op eigen terrein en op eigen wijze, meewerken aan de verwezenlijking van het ene levensdoel van de mens: het eeuwig geluk in God. Echter: ieder op eigen terrein en op eigen wijze. Kerk en staat zijn dus volgens goddelijke ordening twee terdege onderscheiden gemeenschappen: de staat zorgt direct voor het aan de aarde gebonden, tijdelijk algemeen welzijn, en de Kerk direct voor het boven de aarde uitgeheven (persoonlijk en) algemeen welzijn.

Het ware op zich genomen denkbaar dat de staat wél onmiddellijk en vóór alles met de godsdienst te maken zou hebben. Door de openbaring echter en de stichting van de Kerk hebben wij de zekerheid dat in de feitelijke heilsorde niet de staat maar de Kerk deze taak heeft. De godsdienst is het specifiek domein der Kerk, terwijl de staat allereerst heeft zorg te dragen voor het maatschappelijk leven. Hierin ligt dan ook de verklaring van het schijnbaar onlogische dat de staat meer heeft te maken met het gemeenschapsleven en de maatschappelijke orde (de zeven laatste geboden) dan met het fundament van dat leven en die orde (de eerste drie geboden). Dit betekent echter alleen dat de eerste drie geboden niet onder de directe zorg van de staat vallen, maar niet dat de zeven andere geboden zouden onttrokken zijn aan de zorg van de Kerk. Integendeel! Zo is b.v. juist de kern van het gemeenschapsleven, het huwelijk tot sacrament verheven. Maar beide gemeenschappen streven naar één uiteindelijke doel: de eer van God en het geluk van de mens in God; en wel omdat de mens in die gemeenschappen slechts één doel heeft: de eer van God en het geluk van de mens in God. Daarom kan een van deze twee gemeenschappen zich niet gedragen alsof de ander niet bestond. Gebeurt dit wel, dan doet men tekort aan de eer van God in het geval dat de staat zich gedraagt alsof de Kerk niet bestond; of men zou de roeping van de staat miskennen, indien de Kerk zou doen alsof de staat niet bestond. De mens wordt hiervan het slachtoffer, omdat in zijn leven een breuk ontstaat. Het leven is nu eenmaal een eenheid en deze eenheid kan niet straffeloos verbroken worden.

Maar de katholieke zal veelal in het staatkundig leven een situatie aantreffen die niet alleen met het zojuist geschetste beeld in strijd is, maar die een volledige doorvoering hiervan in de weg staat. We moeten nl. vaststellen dat het van Godswege geopenbaarde beeld over de verhouding van Kerk en staat ook het aspect vertoont van: het bestaan van de zonde. Het is een en dezelfde geopenbaarde waarheid waarin ons geleerd wordt dat Christus de Kerk gesticht heeft, en dat Hij die Kerk gesticht heeft in en tegenover de „zondige wereld”. Omdat de wereld gedeeltelijk onverlost is en blijft tot aan de definitieve en glorievolle komst van Christus, blijft er een spanning bestaan die oorzaak is, dat het probleem betreffende de verhouding van Kerk en staat nooit ten volle opgelost zal worden. Tijdelijk en plaatselijk kan misschien het ideaalbeeld benaderd worden (waarmee niet bedoeld wordt op Spanje, Columbia of de Middeleeuwen), maar zolang de vorst der duisternis nog macht heeft zal de spanning blijven bestaan.

Daarom meent de commissie dat dit ideaalbeeld niet gezien moet worden als de z.g. „these”, die men zodra deze in botsing komt met de „werkelijkheid” terzijde stelt om dan in de „hypothese” van de feitelijke realiteit zijn weg te zoeken in een politiek van „compromissen”. Om reden van de voorlopige spanning tussen verlossing en zonde lijkt haar deze voorstelling van zaken minder juist. Altijd zal men moeten streven naar het ideaal, dat ook steeds min of meer bereikt wordt, zoals ook altijd gestreefd moet worden naar de voltooiing der verlossing. Een terzijde stellen als „these” is tegen Gods bedoelingen. Ook de zondigheid der wereld behoort tot de z.g. „these”. Daarom blijft het „compromis” geboden.

§ 2. GEEN DWANG, WEL LEIDING

Tevens moet hierbij terdege in het oog worden gehouden dat het Gods wil is dat de mens zijn levensdoel *in vrijheid* nastreeft. Weliswaar móét de mens — in de mate van het licht dat hij ontvangt — naar God streven in en door Christus' Kerk, maar dit mag slechts in vrijheid gebeuren en nooit onder dwang. Dit kan ook slechts in vrijheid geschieden, omdat de vrijheid inhaerent is aan het stellen van de geloofsdaad. Wanneer dus boven gesproken is over het harmonisch samenwerken van Kerk en staat, mag dit nooit hiertoe leiden dat de Kerk met behulp van staatkundige dwangmiddelen de vrijheid van het streven naar God aantast. Ook mag de houding van de staat zelf deze vrijheid niet aanranden. In een democratische staat is dit uiteraard nog meer geaccentueerd.

I. Geen rechtstreekse beïnvloeding door de staat en geen dwang

1. Vruchteloos

De staatkundige middelen zijn ook uit zichzelf vruchteloos om te kunnen meewerken aan de verkrijging of bevordering van godsdienstigheid en zedelijkheid *op rechtstreekse wijze*. Het spreekt vanzelf dat hierbij gedacht wordt aan godsdienst en zedelijkheid in *bovennatuurlijke zin*. De staat beschikt niet over rechtstreekse middelen tot vestiging, herstel of groei van het bovennatuurlijke leven, zoals bij uitstek de sacramenten en het woord Gods zijn. Maar ook voorzover de zedelijkheid en godsdienstigheid *natuurlijk* zijn, kunnen zij door de staat niet rechtstreeks worden gevestigd, teruggewonnen of vermeerderd. En wel om twee redenen.

Vooreerst omdat in de concrete bovennatuurlijke orde, waarover het hier alleen zin heeft te spreken, de *natuurlijke* godsdienstigheid en zedelijkheid slechts bestaan als elementen in de *bovennatuurlijke* godsdienstigheid en zedelijkheid; zij het dan ook als elementen die op zich zijn te beschouwen.

De tweede reden klemmt nog meer omdat deze is genomen uit de nog steeds bestaande spanning tussen de val en de verlossing. Want de gevallen mens kan, over het algemeen genomen, ook de natuurlijke godsdienstigheid en zedelijkheid niet volledig beoefenen zonder de bovennatuurlijke openbaring en heiligmakende genade. Dit wordt algemeen door de theologen aangenomen met betrekking tot het langdurig onderhouden der natuurwet. Ja zelfs kan de gevallen mens zonder de openbaring het bestaan van God en van de zedenwet niet algemeen, zonder dwaling, en gemakkelijk kennen. Dit laatste is niet alleen een uitspraak van theologen, maar ook van het kerkelijk leergezag. Het Vaticaans Concilie immers en de encycliek *Humani Generis* spreken beide met evenveel nadruk en over het in ons verstand gegeven vermogen (*potentia physica*) om God te kennen, en over het praktisch onvermogen daartoe (*impotentia moralis*). Ook St Paulus zegt in het eerste hoofdstuk van zijn brief aan de Romeinen, dat de heidenen God konden kennen maar dat zij er praktisch niet toe gekomen zijn.

Daarom dus zullen de staatkundige middelen vruchteloos blijven bij het rechtstreeks opwekken van de menselijke vermogens tot het uitvoeren en zelfs tot het doen inzien van de natuurlijke godsdienstigheid en zedelijkheid.

2. Gevaar voor tegengesteld resultaat

Maar behalve dat de middelen van de staat vruchteloos blijven met betrekking tot het rechtstreeks opwekken, herwinnen en vermeerderen van de innerlijke en vrije geloofsovertuiging, lopen ze ook nog het gevaar het tegengestelde resultaat op te leveren, wanneer ze dwangmiddelen zijn. Want de binding van godsdienst en dwang is funest voor het zuiver houden van de begrippen God en godsdienst. Bovendien zou een dergelijke binding, zo deze door de katholieken gepropageerd werd, een gerechtvaardigde afschrik teweeg brengen onder niet-katholieken en dus de overgang naar de Kerk belemmeren. Ook zou de samenwerking tussen katholiek en niet-katholiek er nadelige gevolgen van kunnen ondervinden. Hiermee wil niet gezegd zijn dat alle staatkundige middelen uiteraard alleen maar dwangmiddelen zouden zijn, maar wel dat de staat uiterst voorzichtig moet zijn. Hierbij mogen nog opgemerkt worden dat ook de staat gebukt gaat onder de gevolgen van de erfzonde. De staatsoverheid, zo goed als elke andere overheid (ook de kerkelijke), kan misbruik maken van haar macht; en het oordeel van de overheid kan vaak vertroebeld zijn. Voor de wereldlijke overheid klemt dit nog te meer omdat zij de prerogatieven mist die Christus aan Zijn Apostelen en hun opvolgers heeft gegeven. Uit de geschiedenis blijkt dat de wereldlijke overheid herhaaldelijk misbruik heeft gemaakt van haar macht, onder de schijn van de waarheid te willen verspreiden.

II. Wel leiding en onrechtstreekse beïnvloeding door de staat

Tot nu toe is slechts gesproken over het rechtstreeks meewerken van de staat bij het vestigen, herstellen of herwinnen van godsdienst en zedelijkheid.

Er bestaat echter ook een *onrechtstreeks* beïnvloeden. Dit kan variëren van *ruimte geven* en *gunstige voorwaarden scheppen* tot een meer positief *leiding geven*. En dit laatste dan niet op de wijze van de kerkelijke prediking, waartoe de staat blijkens het bovenstaande onbevoegd is, maar door de staatswetten aan te passen aan de gegevens van openbaring en natuurlijke zedenwet.

Iedere wet en dus ook de staatswet dient niet in de eerste plaats gezien te worden als een dwangmiddel maar als een leiding- en richtinggeven. De concrete situatie van de nog maar gedeeltelijk verlore en gedeeltelijk nog zondige mens brengt mee dat er geen ongebreidelde vrijheid kan zijn, die gelijk zou staan met

bandeloosheid. De menselijke vrijheid moet worden geleid en opgevoed. Het gebrekkige menselijke inzicht moet worden voor-
gelicht. In en door de gemeenschap moet de mens beschermd
worden, soms tegen zichzelf, soms tegen invloeden van buiten,
wanneer b.v. geestelijk weerlozen zouden zijn overgeleverd aan
een propaganda waartegen zij niet bestand zijn en ook vaak
niet bestand kunnen zijn. Dikwijls zal dit het enige middel zijn
om nog iets van de vrijheid te redden, hoewel het altijd geboden
blijft de mens zoveel mogelijk mondig te maken. Welnu bij dit
leiden en beschermen kan de staat met zijn wetgeving wel dege-
lijk een plicht te vervullen hebben.

Het zal nu de taak van de politiek verantwoordelijke **katholie-**
ken zijn om, voorzover mogelijk in samenwerking met anderen,
er toe mede te werken dat de staat deze plicht naar behoren
vervult. Hierbij spelen voor hen noodzakelijk de geschreven wet-
geving, alsmede de vooronderstellingen, fundamenteën en achter-
gronden waaruit die wetgeving is geformuleerd, een grote rol.
Zij zullen daarbij echter met grote omzichtigheid en met ver-
stand en beleid tewerk moeten gaan. Vooreerst mag dit leiding-
en richtinggeven niet ontaarden in dwang, hetzij directe of in-
directe dwang. Dit moge in het bovenstaande voldoende zijn aan-
getoond. En vervolgens brengt dit als vanzelf mee dat zij ook
dienen rekening te houden met de concrete graad van christe-
lijkheid, godsdienstigheid en zedelijkheid (men houde ook de
hier gebezigde volgorde in het oog) binnen de staat van welker
overheid zij deel uitmaken. Hier heeft niet de machtsfactor en
de politieke meerderheid het laatste woord, maar het concrete
algemeen welzijn.

Het spreken van „concreet algemeen welzijn” houdt eigenlijk
een tautologie in, omdat het algemeen welzijn altijd concreet is.
De commissie drukt zich echter met opzet zo uit, omdat bij het
beginsel dat aan de verdraagzame of onverdraagzame houding
ten grondslag ligt, rekening moet gehouden worden met feitelijke
omstandigheden en verhoudingen die voor iedere staat verschil-
lend kunnen en zullen zijn. Anderzijds mag men dit echter niet
zo opvatten alsof de taak van de staatsoverheid slechts zou be-
staan in het registreren en notuleren van wat er in de ge-
meenschap leeft, want dan zou zij tekort schieten in haar plicht
van richting- en leidinggeven. Dat er hier een spanning kan
ontstaan is onvermijdelijk. Deze spanning mag echter nooit voe-
ren tot een volstrekte tegenstelling: de waarachtige vrijheid
dient te zegevieren tussen dwang enerzijds en bandeloosheid an-
derzijds. Evenzo zal het waarachtig algemeen welzijn van de

staatsgemeenschap slechts gediend worden, wanneer de staats-overheid enerzijds aan de mensen geen ideeën opdringt die absoluut niet (nog niet of niet meer) bij hen passen, maar anderzijds ook niet enkel de feiten laat regeren en achter de gebeurtenissen aanloopt met haar wetgeving.

Wanneer dus hierboven gezegd is dat de politiek verantwoorde-lijke katholieken moeten zorgen dat de staat zijn wetgeving aan-past aan de gegevens van openbaring en natuurlijke zedenwet, dan moet daarbij rekening worden gehouden zowel met de his-torisch gegroeide wetgeving en de vooronderstellingen, funda-menten en achtergronden dier wetgeving, alsook met de feite-lijke verhoudingen binnen die staatsgemeenschap. En enerzijds moet daarbij de vrijheid worden gerespecteerd, maar anderzijds dient ook die vrijheid geleid te worden, opdat deze niet ontaardt in bandeloosheid.

Zo lijkt er misschien niet veel over te blijven van een samen-werking tussen Kerk en staat. Toch is dit niet geheel waar; want de staat zal de Kerk op geen andere wijze beter kunnen helpen dan door te zorgen voor de waarachtige vrijheid en het grootst mogelijk algemeen welzijn van de burgers.

§ 3. VERDRAAGZAAMHEID EN ONVERDRAAGZAAMHEID

In de voorafgaande paragraaf is reeds vanzelf de kwestie van verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid aan de orde gekomen. Alvorens dit hoofdstuk te besluiten is het omwille van de vol-ledigheid goed deze begrippen nader te onderzoeken.

I. Geen specifiek katholiek probleem

Uit het voorgaande moge reeds duidelijk zijn geworden dat dit probleem geen speciale aangelegenheid is van een of andere staat waar misschien de katholieken de meerderheid vormen, maar dat *iedere* staat met dit probleem te maken heeft zodra binnen die staat meer levensbeschouwingen naast elkaar be-staan. Gewoonlijk spreekt men dan van „het probleem der ver-draagzaamheid”; doch niet alleen de verdraagzaamheid vormt dan een probleem, maar ook de onverdraagzaamheid. Geen en-kele staat kan er aan ontkomen tegelijkertijd verdraagzaam en onverdraagzaam te zijn, óók ten aanzien van gedragingen die voortkomen uit godsdienst en levensbeschouwing, omdat deze wegens de innerlijke eenheid van het menselijk leven altijd consequenties hebben op staatkundig terrein. Men kan wel een code van vrijheden opstellen voor godsdienst en levensbeschou-wing der burgers, maar toch is deze vrijheid altijd slechts be-

trekkelijk. Om een sterk voorbeeld te geven: in Nederland zou een secte die om godsdienstige motieven weduweverbranding, kinderooffers en polygamie propageert, zeker op onverdraagzaamheid stuiten van de zijde der burgerlijke overheid. Het algemeen welzijn van een staat zal hier altijd zeer concrete en voor iedere staat verschillende beperkingen opleggen. Spreken over verdraagzaamheid, sluit dan ook altijd een spreken over onverdraagzaamheid in.

II. Begripsbepaling van verdraagzaamheid

Voor het begrip „verdraagzaamheid” is deze zeer algemene omschrijving te geven: een blijvende gesteltenis waardoor men zich niet verzet tegen bepaalde aspecten in de gedragingen van anderen, zonder met die gedragingen accoord te gaan.

In deze begripsbepaling is sprake van „gedragingen” omdat men onmogelijk verdraagzaam kan zijn ten opzichte van iemands gedachten, voorzover die gedachten louter inwendig zijn. Men kan slechts verdraagzaamheid tonen ten opzichte van bepaalde gedragingen die uit die gedachten voortkomen. En binnen het kader van dit rapport kan zulks nog beperkt worden tot de gedragingen die voortkomen uit een bepaalde *levensbeschouwing*. In casu hebben wij te maken met de *politieke* verdraagzaamheid, dus met de verdraagzame houding van de overheid ten aanzien van de verschillende godsdiensten en levensbeschouwingen binnen een en dezelfde staat.

III. Graden van politieke verdraagzaamheid

Deze politieke verdraagzaamheid kan in verschillende graden voorkomen. Gezien het enerzijds sterk ordenende en anderzijds democratische karakter van een moderne staat, zou men b.v. drie graden van verdraagzaamheid kunnen onderscheiden:

1. Het eenvoudig verdragen in de zin van niet-verhinderen.
2. Het toelaten tot realisatie van mogelijkheden die de wet biedt.
3. Het materieel steunen met subsidies.

Hierbij kan men de vraag stellen of het subsidiëren niet noodzakelijk moet volgen indien men eenmaal tot het onder 2 genoemde toelaten besloten heeft. Ook kan men zich afvragen of niet-subsidiëren in sommige gevallen een vorm van verhoging kan zijn. De beantwoording van deze vragen zal afhangen van de feitelijke verhoudingen.

IV. Beginsel van verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid

Wat is nu het beginsel van de verdraagzame of onverdraagzame houding in politicis?

Met opzet wordt hier gesproken van „verdraagzame of onverdraagzame *houding*”. De commissie is nl. van mening dat niet zozeer de verdraagzaamheid zelf een beginsel is (evenmin als de onverdraagzaamheid), maar dat verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid *houdingen* zijn die voortkomen uit een beginsel. Omdat dan echter toch een inspirerend beginsel aanwezig is, kan men blijven spreken van een *beginselfaste houding*, terwijl tevens de concrete realisering voor een deel van de omstandigheden afhankelijk is.

Welnu, uit de voorgaande paragraaf moge duidelijk zijn dat het bepalend en inspirerend beginsel voor de houding van verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid en derzelfver mate gelegen is in het *algemeen welzijn*.

Men zegt ook wel eens dat de regel: „een kleiner kwaad toelaten om een groter kwaad te vermijden” in deze een beginsel is. Men kan hierbij nog wijzen op een gedachtengang die zowel bij St Thomas van Aquine (IIa IIae, Quaestie X, Art. 11) alsook in de encycieliek Libertas van Z.H. Paus Leo XIII (nr 68-69) gevonden wordt, dat nl. God zelf, Die alles voorziet, Die oneindig volmaakt is en Die alles kan, toch duldt dat er kwaad in de wereld is. God doet dat deels met het doel dat groter goed niet verhinderd wordt, deels met het doel dat geen groter kwaad volgt. En, zo zeggen deze schrijvers, in het staatsbestuur behoort men de Wereldbestuurder na te volgen. Dus zullen ook in het menselijk staatsbestuur de overheden soms terecht enige kwade dingen toelaten, opdat een aantal goede dingen niet wordt belet, noch andere, grotere onheilen geschieden.

De commissie meent echter dat hiermede de regel „een kleiner kwaad toelaten om groter kwaad te vermijden” niet tot het meest fundamentele beginsel geworden is van de houding van verdraagzaamheid. Wel zou men het een afgeleid beginsel kunnen noemen, afgeleid nl. uit het primaire beginsel: de bevordering van het algemeen welzijn. De commissie meent dat dit de zin is die de encycieliek Libertas op dit punt bedoelt te geven. Wij lezen daar (nr 69): „Maar als in zulke omstandigheden de menselijke wet *om het algemeen welzijn en daarom ook alleen*, het kwaad mag of zelfs moet toelaten...”. Het komt de commissie voor dat ook Z.H. Paus Leo XIII het algemeen welzijn als primair beginsel stelt voor de houding van verdraagzaamheid of onverdraagzaamheid. Zo lezen we verder nog (nr 70): „daar

het tolereren van het kwaad behoort tot de voorschriften der voorzichtigheid in het staatsbestuur, moet het beslist gehouden worden binnen de grenzen die door het voorwerp van het staatsbestuur, dit is *het algemeen welzijn*, worden gevorderd". (Cursivering door de commissie).

V. Opvatting van verdraagzaamheid in de kringen van het Humanistisch Verbond

Bijzonder binnen het kader van dit rapport kan het zijn nut hebben aandacht te besteden aan de opvatting over verdraagzaamheid zoals die leeft in de kringen van het Humanistisch Verbond. Voor hen steunt de verdraagzaamheid hierop, dat enerzijds alle godsdiensten slechts subjectieve verbeeldingsvoorstellingen zijn en dat men anderzijds ook niet ten volle overtuigd kan zijn van zijn eigen standpunt, omdat waarheid en onwaarheid op vaak onaanwijsbare manier vervlochten zijn; vanzelf sluit dit de bereidheid in om niet alleen met de overtuiging van anderen kennis te maken, maar deze ook te eerbiedigen omdat in beginsel iedere overtuiging gelijkberechtigd is. Wanneer er immers geen volstreckte zekerheid bestaat, heeft iedere overtuiging principieel dezelfde rechten. Hierbij komt dan alleen deze beperking, dat een bepaalde levensovertuiging „niet mag leiden tot een principiële ontkenning van deze gelijkberechtiging" (aldus de formulering in het rapport „Verdraagzaamheid" van het Eerste Haags Gesprek Centrum, pagina 3).

Hieruit volgt dat zulk een gelijkberechtiging nooit consequent vol te houden is. Bij even nader doordenken moet het duidelijk zijn dat in zulk een relativiteit toch weer een element van absolute schuilt. Gelijkberechtiging kan daarom nooit steunen op welke opvatting omtrent waarheid en zekerheid dan ook, maar slechts op de eerbied voor de vrije, denkende persoon, ook indien deze dwaalt.

Wanneer daarom in Verbondskringen de verdraagzaamheid slechts gegrond zou zijn op een relatieve opvatting omtrent het begrip „waarheid", kan de commissie in die verdraagzaamheid geen vertrouwen hebben. Maar evenmin als de katholieke absolute opvatting omtrent de waarheid tot onverdraagzaamheid voert, omdat wij de menselijke vrijheid eerbiedigen, zo kan dit ook bij het Humanistisch Verbond het geval zijn. Zulks zou echter pas in de toekomst kunnen blijken. Sommige uitingen in Verbondskringen daarentegen maken de commissie wel eens bezorgd. Wanneer zij b.v. denkt aan hun opvattingen omtrent de openbare school en de Bijbel, is die verdraagzaamheid nog

niet zo duidelijk gegarandeerd. Deze opmerking is niet bedoeld als een motie van wantrouwen, maar als een aansporing tot doordenken van hun standpunt. Want uit deze feiten blijkt dat een beroep op de z.g. relativiteit nog geen verdraagzaamheid waarborgt.

Conclusies

Paragraaf 1: Gezien de spanning in de mens tussen zonde en verlossing, blijft de verhouding tussen Kerk en staat onvolmaakt.

Paragraaf 2: Er zullen dus bepaalde kwade dingen toegelaten moeten worden, maar anderzijds kan men toch ook niet alles tolereren; de juiste norm voor het bepalen van de concrete houding van verdraagzaamheid of onverdraagzaamheid is: het (concrete) algemeen welzijn van de betreffende staatsgemeenschap.

Paragraaf 3: Niet alleen de staat met een katholieke meerderheid, maar iedere staat heeft met de kwestie van verdraagzaamheid—onverdraagzaamheid te maken.

De regel: „een kleiner kwaad toelaten om groter kwaad te vermijden” is ondergeschikt aan het meer algemene beginsel van: het algemeen welzijn.

De relatieve opvatting omtrent het begrip waarheid bij het Humanistisch Verbond waarborgt op zich nog geen houding van verdraagzaamheid.

DERDE HOOFDSTUK

INLEIDING

De principieel godloze levensbeschouwing van het Humanistisch Verbond, die welhaast noodzakelijkerwijze anti-godsdienstigheid en anti-christelijkheid moet impliceren, alsmede een zeer groot deel der morele opvattingen die men aantreft in de kringen van het Humanistisch Verbond, zijn voor de katholiek vanzelfsprekend onaanvaardbaar. Dit was de strekking van de derde paragraaf van het eerste hoofdstuk.

Deze principiële afwijzing door de katholieken betekent echter nog niet zonder meer dat de houding die de katholiek door de overheid wenst te zien ingenomen ten aanzien van het Humanistisch Verbond, zijn nevenorganisaties, en zijn aanspraken binnen de organieke verbanden, een in alle opzichten volstrekt afwijzende houding moet zijn. Immers: wat wel en wat niet getolereerd kan worden dient zeer genuanceerd te worden gezien binnen het kader van het *concrete algemeen welzijn*.

Om deze reden meent de commissie dan ook dat niet zonder meer gesteld mag worden dat de Katholieke Volkspartij, die weliswaar staat op de grondslag van de beginselen van de natuurlijke zedenwet en de Goddelijke Openbaring en die daarbij de uitspraken van het kerkelijk leergezag aanvaardt (zie bijlage III bij dit rapport), nooit en op geen enkele wijze een godloos-humanistische verzorging zou mogen toelaten, al of niet met subsidie. De commissie is van mening dat zulk een medewerking niet noodzakelijk impliceert dat de Katholieke Volkspartij zou ingaan tegen Gods wet en Gods rechten zou aantasten. Het is immers de grote vraag hoe *in concreto* die rechten van God het best worden verdedigd, en hoe *in een bepaalde situatie* de plichten van de katholieke staatsburgers tegenover God op de beste wijze worden vervuld. Soms zal dit moeten geschieden door zich te verzetten tegen een aanranding van Gods wet en rechten; soms door het kwaad te tolereren. Zulks moge uit het vorige hoofdstuk duidelijk zijn.

Alvorens dus te komen tot het voorstellen van de houding die de commissie door de overheid wenst te zien ingenomen ten aanzien van het Humanistisch Verbond, zal een onderzoek moeten worden ingesteld naar de plaats die het complexe geheel van het Humanistisch Verbond met zijn beginselen, zijn nevenorganisaties en andere bindingen, en zijn verhouding tot het Christendom, inneemt binnen het Nederlandse volksgeheel en binnen het

Nederlands algemeen welzijn. En aangezien in het eerste hoofdstuk is vastgesteld dat het „niet uitgaan van het bestaan van een persoonlijke God” het kernpunt is in de leer van het Humanistisch Verbond, moet dus thans eerst een onderzoek worden ingesteld naar het leven van de godsgedachte in de Nederlandse samenleving.

§ 1. DE GODSDIENST IN DE NEDERLANDSE SAMENLEVING

I. De Grondwet

a) Uit hoofdstuk VIII der Grondwet „Van de Godsdienst” (zie bijlage IV) blijkt naar het de commissie wil voorkomen, dat de Nederlandse staat niet onverschillig is ten aanzien van de godsdienst. Indien hij dat wel was, zou immers dit hele hoofdstuk „Van de Godsdienst” overbodig zijn. Want dan had volstaan kunnen worden met een enkele algemene bepaling over gewetensvrijheid en met de grondwettelijke bepalingen aangaande vrijheid van drukpers, vereniging en vergadering. De afzonderlijke vermelding van „godsdienstige meningen, gezindten en kerkgenootschappen” zou dan overbodig geweest zijn.

Het lijkt de commissie echter anderzijds sterk overdreven om alleen uit deze enkele artikelen te willen concluderen dat de erkenning van God en godsdienst „hoeksteen en grondslag” zouden vormen van de Nederlandse volksgemeenschap, hetgeen toch wel eens beweerd is.

Eerder wil het de commissie voorkomen dat de staat in deze grondwettelijke artikelen en zekere schroom en eerbied aan de dag bedoelt te leggen ten opzichte van ieders persoonlijke godsdienstige overtuiging; hij wil daar niet in treden, maar schijnt wel te vooronderstellen dat in het algemeen zulk een godsdienstige overtuiging aanwezig is. Deze vooronderstelling lijkt te meer gewettigd, als men bedenkt dat het genoemde hoofdstuk van de Grondwet „Van de Godsdienst” gedurende honderd jaren onveranderd is gebleven en toegepast is. En het is juist mede door deze toepassing dat de erkenning van God en godsdienst blijkt te behoren tot de vooronderstellingen van onze Nederlandse samenleving.

b) Vermelden wij nog de formule waarmee de Regering een wetsontwerp bij de Tweede Kamer indient, alsmede de considerans van ieders wetsontwerp dat wet wordt en in het Staatsblad wordt afgekondigd. Deze considerans moet door de Kamer telkens afzonderlijk en uitdrukkelijk worden aanvaard (zie bijlage V).

Het hier gestelde betekent natuurlijk niet dat mensen zonder godsdienst rechteloos zouden zijn. Iedere Nederlander heeft het recht op een eigen levensbeschouwing. In die persoonlijke overtuiging treedt de staat niet. Het gaat in deze paragraaf slechts om het algemene klimaat der Nederlandse samenleving op godsdienstig gebied, zoals dit spreekt uit de wetgeving.

II. Buiten de Grondwet

1. *De bestaande wetgeving van vóór het optreden van het Humanistisch Verbond*

a. Het is gebleken dat het Nederlandse volk in zijn geheel, globaal genomen, godsdienstig en godgelovig is geweest en voor het merendeel behoefte heeft gehad aan een verzorging die het hielp bij het belijden van die godsdienst. Ongodsdienstige mensen waren er in die honderd jaren slechts betrekkelijk weinig, en hun aantal was zo gering dat men er practisch geen rekening mee behoefde te houden. De wetgeving inzake de geestelijke verzorging van hen die door de overheid buiten de vrije maatschappij geplaatst waren, legde dan ook getuigenis af van het feit dat de erkenning van God en godsdienst inderdaad behoorde tot de vooronderstellingen van de Nederlandse samenleving. Een andere dan godsdienstige verzorging bestond eenvoudig niet. Zie b.v. de vroegere Gevangenismaatregel (artt. 71 t/m 79 K.B. van 4 Mei 1932, Staatsblad no 194).

Waarschijnlijk moeten we ook in dit licht de bepaling verstaan dat in het leger en in de gevangenis de katholieke aalmoezenier zich niet mocht wenden tot de niet-katholieken; wie niet katholiek was werd immers geacht protestant te zijn of israëliet.

b. Wat betreft leger en vloot lezen we in artikel 1 a van het Reglement betreffende de krijgstucht (K.B. van 31 Juli 1922, Staatsblad no 476) (zie bijlage VI) dat eenieder in de krijgstand verplicht is de godsdienst hoog te houden. Men behoeft de waarde van een bepaling als deze zeker niet te overschatten, maar zij getuigt toch wel van het godgelovig karakter der Nederlandse samenleving, waarin geestelijke verzorging slechts godsdienstige verzorging betekende.

c. Ook op andere plaatsen in de wetgeving zijn slechts uitdrukkingen te vinden waarin sprake is van „godsdienstige gezindheid” en niet van „levensbeschouwelijke overtuiging” en dergelijke (zie de artt. 366 en 396 B.W., alsmede art. 6 K.B. van 3 Maart 1948, Staatsblad no I 88).

d. Men leze ook de eedswetten (17 Juli 1911, Staatsblad no 215 en 28 April 1916, Staatsblad no 174) (zie bijlage VII). Hierbij zou men kunnen opmerken dat deze eedswetten niet een erkenning van God door de staat als zodanig inhouden. Want vanuit het standpunt van de staat bezien, heeft de voorgeschreven eed slechts een soort nuttigheidswaarde als zeker middel om bij belangrijke verklaringen van de mens de waarheid te vernemen. Deze opmerking is inderdaad juist. Doch zowel in het tot stand komen van de eedswetten alsook in de duidelijke voorkeur van de eed boven de belofte ligt toch wel de erkenning opgesloten van het God-belijdend karakter der Nederlandse samenleving.

2. De wetgeving die groeiende is rond het optreden van het Humanistisch Verbond

Tot zover de wetgeving in het verleden. Er is echter in het jongste heden reeds een wetgeving groeiende, juist met betrekking tot het optreden van het Humanistisch Verbond. Daarin nu treft men enkele merkwaardige aanwijzingen aan.

a. Minister Staf heeft in de Eerste Kamer op 4 Februari 1953 (Handelingen, pagina 242) gezegd dat aan de subsidiëring van het Humanistisch Thuisfront de voorwaarde moest worden verbonden „dat niet tegen de erkenning van christelijke waarden zal worden ingegaan”.

b. Minister Donker heeft blijkens zijn uitlatingen in de Eerste Kamer op 25 Februari 1953 (Handelingen, pagina 2082 en 2083) voor de toelating van „genootschappen op geestelijke grondslag” tot de verzorging van buitenkerkelijken in de gevangenissen een ministeriële vergunning willen eisen, juist om daardoor zowel de communistische mantelorganisaties als de anti-godsdienstige verenigingen te kunnen weren.

c. In het Besluit van 23 Mei 1953, houdende vaststelling van een nieuwe Gevangenismaatregel (Staatsblad no 237), leest men in Titel III, Afdeling 5 „Geestelijke verzorging”, artikel 67, derde lid: „De op de voet van het eerste lid toegelaten vertegenwoordigers van genootschappen op geestelijke grondslag onthouden zich van anti-godsdienstig of anti-kerkelijk optreden”.

De commissie ziet in deze drie punten een duidelijke aanwijzing dat de overheid ervan uitgaat dat de erkenning van God en godsdienst behoort tot de vooronderstellingen van de Nederlandse samenleving, en bijgevolg in de inhoud van het concrete algemeen welzijn vervat ligt.

Daárop dan ook is de bevoegdheid van de overheid gebaseerd om de bovengenoemde anti-godsdienstige acties te verbieden.

Conclusie van I en II

Op grond van een en ander is de commissie er van overtuigd dat de erkenning van God en godsdienst behoort tot de vooronderstellingen en de fundamenteën van de Nederlandse samenleving; tot de achtergrond van waaruit onze Nederlandse wetten geschreven worden; tot de grondgedachte die geïncarneerd is in de geschreven wet; of hoe men dat verder ook noemen wil.

III. Bewijs e contrario

Een soort bewijs e contrario voor deze stelling is het streven zelf van het Humanistisch Verbond, dat immers nogal eens bezwaar maakt tegen de bevoorrechtiging van de godsdienst en de kerken. Een duidelijk voorbeeld hiervan kan men vinden in het rapport van het Humanistisch Verbond van 3 October 1950 „Eed en belofte”. Steeds weer poogt het Verbond als het ware door die fundamenteën en die achtergrond heen te dringen bij zijn streven naar gelijkberechtiging met de godsdienst en de kerken, ook al tracht men soms in Verbondskringen met opzet het wóórd „gelijkberechtiging” te vermijden.

De wijze waarop men van de zijde van het Humanistisch Verbond voordeel tracht te trekken uit de „Bijlage” van het Uniestatuut, is in deze zeer tekenend. Men beweert dan namelijk dat punt 7 en 8 van de „Bijlage” der in artikel 3 van het Uniestatuut vervatte fundamentele menselijke rechten en vrijheden, gezien in verband met het supra-nationale artikel 18 van het Uniestatuut, zoal niet de gelijkstelling van de godsdienst met een godloos of ongodsdienstig-humanistische levensbeschouwing, dan toch in ieder geval een vergelijking daarmee rechtvaardigen. Tengevolge hiervan zou dus met name van hoofdstuk VIII der Grondwet „Van de Godsdienst” zijn afgeweken (zie voor de tekst der betreffende artikelen bijlage VIII bij dit rapport).

De commissie echter meent dat deze redenering onjuist is. Want in het slot van genoemde „Bijlage” wordt gezegd dat de uitoefening der opgesomde rechten en vrijheden niet mogen worden ingeperkt, dan uitsluitend om rekening te kunnen houden met de rechten en vrijheden van anderen, met de goede zeden, de openbare orde en het algemeen welzijn in een democratische rechtsorde (zie bijlage VIII bij dit rapport).

Ook al wordt dus de „vrijheid van gedachte” in één adem ge-

noemd met de „vrijheid van godsdienst”, zelfs nog daarvóór, dan heeft dit nog niet tengevolge dat hoofdstuk VIII der Grondwet „Van de Godsdienst” onverbindend wordt of dat — hetgeen belangrijker is — in de vooronderstellingen der Nederlandse samenleving en in de grondgedachte van waaruit onze wetgeving geschreven wordt, de godsdienst en de ongodsdienstig-humanistische levensbeschouwing op één lijn zouden komen te staan. Want wanneer, zoals boven is aangetoond, de erkenning van God en godsdienst behoort tot de vooronderstellingen der Nederlandse samenleving, dan is juist het slot der genoemde „Bijlage” borg dat niet wordt afgeweken van hetgeen het Nederlandse volk in overeenstemming acht „met de goede zeden, de openbare orde en het algemeen welzijn in een democratische rechtsorde”.

De juistheid van deze weerlegging wordt bevestigd door de Memorie van Antwoord inzake het Wetsontwerp-Souvereniteitsoverdracht Indonesië (zitting 1949-1950, Stuk 1478 no 14, pagina 20), op punt 19 van de genoemde „Bijlage”, waarin is bepaald dat de overheid aan alle erkende godsdienstige gemeenschappen en organisaties gelijke bescherming verleent. De Memorie van Antwoord zegt dienaangaande dat het woord „erkende” slechts is opgenomen „om te voorkomen dat organisaties, die in wezen geen godsdienstig karakter dragen, het in de hand zouden krijgen met misbruik van de hierbedoelde bepaling een beroep op bescherming te doen”.

De redenering van de zijde van het Humanistisch Verbond komt de commissie dan ook uiterst zwak voor. Hetzelfde geldt voor het beroep dat men van die zijde tracht te doen op de inwerking die artikel 9 van het Verdrag van 4 November 1950, tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (Tractatenblad 1951, no 154 en 1952, no 80) (zie bijlage IX bij dit rapport), zou kunnen hebben; althans na goedkeuring van dit verdrag door de Staten-Generaal.

Het is begrijpelijk dat men van de zijde van het Humanistisch Verbond poogt zich aan dergelijke vermeende steunpunten op te trekken; aldus echter het bewijs leverend dat zijn pretenties gericht zijn tégen de erkenning van God en godsdienst als wezenlijk deel van de vooronderstellingen der Nederlandse samenleving.

IV. De feitelijke verhoudingen van het ogenblik

De conclusie uit de voorgaande punten van deze paragraaf is dus, dat de erkenning van God en godsdienst altijd heeft behoord tot de vooronderstellingen der Nederlandse samenleving,

zodanig dat er onlangs door de overheid nog rekening mee is gehouden door het verbod van anti-godsdienstige en anti-kerkelijke propaganda. Deze conclusie is belangrijk. Maar de commissie ontveinst zich niet dat heel deze conclusie tot op zekere hoogte irrelevant zou zijn, indien de feitelijke situatie anno 1954 niet langer met het boven onderzochte en gestelde in overeenstemming is. De vraag kan namelijk gesteld worden of er misschien een discrepantie is ontstaan tussen wat altijd tot de vooronderstellingen der Nederlandse samenleving behoord heeft en de feitelijke verhoudingen van dit ogenblik. Anders gesteld: is de concrete graad van godgelovigheid, godsdienstigheid, christelijkheid en kerkelijkheid in Nederland nog steeds een bevestiging van het bovengestelde, dat namelijk de erkenning van God en godsdienst behoort tot de vooronderstellingen der Nederlandse samenleving, of wijkt die huidige concrete graad daarvan af? Ziedaar de vraag; en men lette bij deze vraagstelling op de gezegde volgorde tussen: godgelovigheid, godsdienstigheid, christelijkheid en kerkelijkheid. De vraag is belangrijk, omdat de overheid bij het bepalen van haar houding ten aanzien van het Humanistisch Verbond óók zal dienen rekening te houden met de feitelijke situatie, hoewel niet uitsluitend (zie het tweede hoofdstuk, tweede paragraaf, II).

Bij de laatste volkstelling, in 1947, heeft 17% van de Nederlandse bevolking zich opgegeven als niet tot een kerkgenootschap behorend. Men kan waarschijnlijk momenteel dit cijfer iets hoger stellen. Het spreekt welhaast vanzelf dat dit landelijk gemiddelde grote sprongen gaat vertonen zodra men dit cijfer plaatselijk wil verifiëren. Sommige grote steden vertonen ongeveer het dubbele van het landelijk gemiddelde; zo stelt men b.v. voor Amsterdam zelfs 45% vast, terwijl daarentegen Eindhoven een cijfer van 5.7% vertoont. Ook regionaal zijn er enorme verschillen; men denke b.v. aan het reeds lang onkerkelijke Friesland. Tenslotte dient men ook de nuances te beschouwen naar gelang de sociale groeperingen (zie voor de locale en sociale differentiatie der onkerkelijkheid bijlage X).

Dit percentage onkerkelijken behoeft nog niet eo ipso ongodsdienstig en zelfs niet onchristelijk te zijn. Maar uit enkele recente steekproeven is onder zeer voorzichtig voorbehoud de conclusie te trekken, dat onkerkelijkheid en ongeloof elkander meer wél dan niet schijnen te dekken, althans in bepaalde gebieden en groepen. Anderzijds staat het echter ook wel vast dat in die groep onkerkelijken velen zijn bij wie de mogelijkheid bestaat dat een latent aanwezig godsgeloof weer tot bewuste godsdien-

stigheid kan gewekt worden. Iedere zielzorger zal dit bevestigen. Vooral bepaalde omstandigheden en beslissende momenten in een mensenleven spelen hier een grote rol. Zo staat het vast dat van al de in Korea gesneuvelde Nederlanders vrijwel geen enkele gestorven is zonder geestelijke bijstand van de aalmoezenier of veldpredikant. Zo zou men dus minstens kunnen stellen dat onkerkelijkheid kan samengaan met een latent aanwezig godsgeloof, dat de mogelijkheid heeft om onder bepaalde voorwaarden uit te groeien tot godsdienstigheid. Verder is het uitermate moeilijk om over deze kwestie tot juiste en betrouwbare gegevens te komen.

De grootste voorzichtigheid is geboden. Een schriftelijke enquête zou in zekere zin de schijn hebben van een soort volksstemming en dat is hier zonder meer misplaatst: „over zijn Koning stemt men niet”. Slechts een zeer voorzichtig en in groot vertrouwen gevoerd persoonlijk gesprek zou ons iets kunnen leren. En dan is nog het nodige voorbehoud geboden, want geloof en genade kunnen soms heel erg diep schuilgaan, of..... schuil gehouden worden; zoals uit de ervaring van menige zielzorger blijkt.

Het lijkt de commissie gewettigd om toe te geven dat de feitelijke verhoudingen van het ogenblik wel meer dan vroeger afwijken van wat geacht wordt te behoren tot de vooronderstellingen der Nederlandse samenleving, nl. de erkenning van God en godsdienst.

§ 2. IS HET HUMANISTISCH VERBOND REPRESENTATIEF VOOR EEN BEPAALDE GROEP DER BEVOLKING

I. Humanistisch Verbond en buitenkerkelijkheid

Deze vraag betekent of het Humanistisch Verbond juist die elementen vertoont en precies datgene te bieden heeft, wat past bij een bepaalde groep der bevolking, en waaraan deze groep behoefte gevoelt.

Het Humanistisch Verbond zelf heeft in zijn Beginselverklaring gezegd ernaar te streven „een organisatie op te bouwen, die in staat is in geestelijk en cultureel, paedagogisch en sociaal opzicht leiding te geven, inzonderheid aan het buitenkerkelijk deel van het Nederlandse volk” (Beginnel en Doel, pagina 16).

De commissie wenst in deze het volgende op te merken:

1. Gezien de constatering in punt IV der voorgaande paragraaf, dat nl. onkerkelijkheid kan samengaan met enige vorm van godsdienstigheid, althans met een minstens latente godgelovigheid, en gezien het feit dat het Humanistisch Verbond geen

rekening wenst te houden met het bestaan van een persoonlijke God, is het duidelijk dat het Humanistisch Verbond zeker niet zonder meer representatief is voor het buitenkerkelijk deel van het Nederlandse volk.

Desondanks gaat het Humanistisch Verbond nog steeds voort met het zo voor te stellen dat het een taak heeft ten aanzien van „honderdduizenden onkerkelijken”, en dat het „de brede massa der buitenkerkelijken” moet bereiken. Aldus o.a. in de Nieuwjaarsbrief van het hoofdbestuur op 1 Januari 1953. Nog onlangs, op 24 October 1953, bij de viering van het eerste lustrum van het Humanistisch Thuisfront, sprak de heer Evert Vermeer in dezelfde geest.

2. Van de andere kant echter valt het ook niet te ontkennen dat de buitenkerkelijke stroming, uit vele oorzaken ontstaan, heden ten dage en in ons land een zekere stolling en kristallisatie heeft gevonden in het Humanistisch Verbond. In de godloos-humanistische stroom is te onzent een heel klein eilandje ontstaan, dat Humanistisch Verbond heet. En natuurlijk bestaat de mogelijkheid, de pure mogelijkheid, dat dit eilandje door aanslibbing vanuit de stroom zal groeien. Zulks dient echter eerst te geschieden, alvorens de overheid er rekening mee kan houden.

3. Er worden ook mensen gevonden die wel willen behoren tot die z.g. humanistische stroming, maar die zich positief afwenden van het Humanistisch Verbond. Dit kan geschieden om velerlei redenen. Zo maken sommigen het bezwaar dat het Humanistisch Verbond toch weer een „kerkje” gaat worden met een eigen dogma, een eigen moraal, en zelfs met een eigen quasi-kerkelijke bediening bij huwelijk en begrafenis. Met name bij de jongeren (in het Maandblad *De Libertijn* o.m.) treft men deze opvatting nog al eens aan. Anderen stoot het af dat het Humanistisch Verbond zo sterk gebonden is aan het socialisme (zie het eerste hoofdstuk, eerste paragraaf, V, 1). Ook voor deze buitenkerkelijken, al zijn zij zelfs misschien niet latent godgelovig meer — wie zal dit echter kunnen zeggen? — is het Humanistisch Verbond niet representatief.

4. Voorts weet de commissie dat er buiten het ledental van het Humanistisch Verbond en van Humanitas (resp. ca 9000 en 7000, welke ledentallen gedeeltelijk zullen samenvallen) een vrij brede stroom van pleitbezorging bestaat voor het streven van die organisaties. Zij denkt hierbij aan het overgrote niet-christelijke deel van de P.v.d.A. en sommige figuren uit V.V.D.-kringen. Maar deze pleitbezorgers van de aanspraken van het Humanis-

tisch Verbond en aanverwante organisaties op erkenning en subsidies bedoelen daarmee nog niet hun persoonlijke neiging tot het Humanistisch Verbond of zijn nevenorganisaties uit te drukken. Zij doen dit om geheel andere redenen, meestal omdat zij menen dat het een kwestie van recht en gelijkberechtiging betreft. Ook hierin kan dus geen juiste norm gevonden worden voor wat het Humanistisch Verbond nu eigenlijk representeert.

5. Afgaande op het in de aanvang van deze paragraaf gestelde inzake de *behoefte-factor*, moet de commissie opmerken dat het uitermate vaag en onzeker is wat het Humanistisch Verbond nu als specifiek eigen verzorging te bieden heeft. Buiten beschouwing gelaten het principieel niet uitgaan van een persoonlijke God, insisteert het Humanistisch Verbond zeer sterk op het aankweken van verantwoordelijkheidsbesef, eerbied voor het leven en voor de medemens, naastenliefde en sociale rechtvaardigheid. Maar, zo vraagt de commissie zich af, welke serieuze andere vereniging zou dat niet doen? Verder schijnt in Verbondskringen een sexuele moraal en huwelijksopvatting te heersen die, naar het oordeel der commissie, in Nederland al gepropageerd wordt door de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming! Tenslotte bestaan er voor de culturele en sociale verzorging in de organieke verbanden bepaalde diensten.

Alles bijeen beschouwd, lijkt daarom het Humanistisch Verbond tot op zekere hoogte, nl. uitgezonderd voor het eigen ledental van enige duizenden, vrij overbodig. Zelfs toegegeven dat er in feite een zeker tekort viel te constateren in de verzorging van buitenkerkelijken, dan blijft het nog de grote vraag waarom nu juist het Humanistisch Verbond in deze een taak zou hebben. Soms enkel om reden dat òn het Humanistisch Verbond òn sommige buitenkerkelijken geen godsgeloof meer hebben of schijnen te hebben? Behalve deze negatieve trek, die voor de meeste buitenkerkelijken nog niet eens vaststaat, valt er weinig gemeenschappelijks te bespeuren waardoor het Humanistisch Verbond specifiek representatief genoemd zou kunnen worden voor een bepaalde groep onder de buitenkerkelijken.

II. Geen drie zuilen

Uit het boven gestelde inzake de representatie van het Humanistisch Verbond volgt, dat het Humanistisch Verbond misschien wel iets meer representeert dan precies zijn eigen ledental, maar dat het zeer zeker niet zonder meer de exponent genoemd mag worden van het buitenkerkelijk volksdeel of zelfs maar van het niet-christelijk en godloos-humanistische deel van Nederland.

Het is natuurlijk erg gemakkelijk wanneer al wat zich niet opgeeft als katholiek of protestant of israëliet kan worden ingedeeld bij een derde zuil: het „humanisme”. Maar hoe verleidelijk deze schematisering ook moge zijn, zij is in ieder geval volkomen foutief. Want vooreerst handelt de overheid reeds onrechtmatig, als zij een aantal mensen „indeelt” bij een bepaalde groep: levensbeschouwing is immers iets van vrije keuze en niet van opgelegde indeling. Dit laatste is, zeker in een democratische staat, ontoelaatbaar. En vervolgens: zelfs in het geval dat iemand zich „humanist” noemt, is er nog geen reden om hem in te delen bij een derde zuil, namelijk die van „het” humanisme. Want wat is dat „humanisme”? Het kan variëren van de positief-gecamouflerde, doch in feite negatieve bewering dat iemand „niets” is, via een werkelijk meer positief gerichte levenshouding van „een goed mens te willen zijn”, tot de min of meer vastere omlijning van „lid van het Humanistisch Verbond”.

Men moet dus eerst onderscheid maken tussen humanisten die lid zijn van het Humanistisch Verbond en „buiten-verbondelijke humanisten”. Dan zijn er bij die buiten-verbondelijke humanisten talloze variaties mogelijk. En tenslotte is er nog een aantal mensen die zeggen dat ze gewoon buitenkerkelijk zijn.

Om deze reden dan ook vindt de commissie de bewering, dat het niet-christelijk deel van de P. v. d. A. humanistisch is, volkomen onjuist. Zulk een bewering is gebaseerd op de foutieve idee der „verzuiling”. Goed beschouwd, gaat ook het Nederlands Gesprek Centrum eigenlijk van dezelfde foutieve verzuilingsgedachte uit.

De conclusie van dit punt is, dat de commissie er bij de overheid op aandringt, geen voedsel te geven aan de misvatting der drie zuilen door buitenkerkelijken te kwalificeren als „humanisten”, met name niet in de sociale diensten.

§ 3. DE HOUDING DER OVERHEID, ZOWEL VAN DE STAAT ALS VAN DE PROVINCIE EN VAN DE GEMEENTE

I. Overheid en behoud van het godsgeloof

Aan het slot van de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is vastgesteld dat er een zekere mate van discrepantie bestaat tussen de erkenning van God en godsdienst in de vooronderstellingen der Nederlandse samenleving en in de feitelijke situatie van dit ogenblik. Zulks is althans meer dan voorheen het geval. Er is in Nederland een groter wordende groep voor wie God en godsdienst niet veel of zelfs vrijwel niets betekenen, al biedt een

latent godsgeloof nog altijd enige mogelijkheid tot nieuwe bewustwording.

Dat op de Kerk en op iedere individuele christen de zware plicht rust ervoor te zorgen dat dit geknakte riet niet wordt gebroken maar weer opgericht, en dat deze kwijnende vlaspit niet wordt uitgedoofd maar aangewakkerd, is boven alle twijfel verheven, al wordt dit helaas niet altijd even sterk gevoeld en begrepen. Maar dat is in dit rapport niet aan de orde. Hier gaat het om de vraag of de Nederlandse staat een taak te vervullen heeft inzake het behoud van het godsgeloof dezer mensen.

Gezien het feit dat de erkenning van God en godsdienst blijkt te behoren tot de vooronderstellingen der Nederlandse samenleving en gezien het feit dat de staat niet enkel moet regeren door achter de feiten aan te lopen in zijn wetgeving, maar een leiding- en richtinggevende taak heeft (zie tweede hoofdstuk, tweede paragraaf, II), meent de commissie dat van de staat verlangd mag worden dat hij op zijn wijze meewerkt aan het behoud van de erkenning van God en godsdienst. Dat zulks op geheel ander niveau ligt dan de activiteit der Kerk, mag misschien nog wel eens gezegd worden, maar behoeft na het gestelde in het tweede hoofdstuk, tweede paragraaf, I, geen verder betoog.

II. Kan de overheid een levensbeschouwing toetsen

De vraag is hier of de overheid de bevoegdheid heeft om een bepaalde levensbeschouwing te toetsen alvorens de vertegenwoordigers van die levensbeschouwing officieel toe te laten en te steunen, met name binnen de organieke verbanden (leger en vloot, gevangenis, DUW-kampen).

De commissie is van mening dat de overheid zulk een bevoegdheid bezit, maar dan alleen voorzover die overheid verantwoordelijk is voor het concrete algemeen welzijn.

Nu is in punt 5 der tweede paragraaf van dit hoofdstuk geconstateerd dat men weinig houvast heeft inzake een positieve en min of meer omlinjende inhoud van de leer die het Humanistisch Verbond brengt.

Voorts is in punt V, 2 van de eerste paragraaf van het eerste hoofdstuk onder de zakelijke gegevens vermeld dat er blijkbaar een soort van personele unie bestaat met de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming; dat er een tamelijk sterke anti-militaristische stroming valt waar te nemen (3); dat het Verbond niet gesloten is voor communisten (1). Hoewel men aan

deze afzonderlijke feiten, stuk voor stuk beschouwd, misschien niet eens al te veel betekenis moet hechten, meent de commissie toch in dit alles een bewijs te vinden dat het Humanistisch Verbond enerzijds *te wijde mogelijkheden* heeft, terwijl anderzijds tot deze „wijde mogelijkheden” niet behoort een zich openstellen voor God. Tenslotte kan er van alles gaan varen onder zulk een vlag, tot in het staatsgevaarlijke toe. De commissie vraagt zich daarom af of de overheid om deze redenen, die van louter maatschappelijke aard zijn, zich voorlopig niet beter gereserveerd kan houden, totdat de vrij vage leerinhoud en de te wijde mogelijkheden wat concreter en scherper afgebakend zijn. Indien het Humanistisch Verbond dit om principiële redenen onmogelijk acht, dan zij dat zo; maar dan kan de overheid weinig doen ten gunste van het Humanistisch Verbond; zij dient tenslotte toch te weten waarvóór zij iets doet. In ieder geval stimuleer de overheid niet, maar sta alleen toe wat op gronden van een verantwoorde verdraagzaamheid niet geweigerd mag worden.

III. De overheid stimuleer zeker niet

De commissie heeft echter sterk de indruk dat de overheid tot op heden deze afwachtende houding geenszins betracht heeft, noch wat betreft het bestaan van een behoefte aan verzorging speciaal door het Humanistisch Verbond, noch met betrekking tot wat het Humanistisch Verbond aan waarden te bieden heeft. De overheid maakt het uitermate moeilijk om in deze een juist oordeel te vormen, omdat zij in haar dirigisme zich zo uitgebreid en intensief met alle sectoren van het leven bemoeit. Zonder de steun der overheid in de vorm van bijvoorbeeld subsidies, waarop onmiddellijk een beroep wordt gedaan, ware het immers veel gemakkelijker uit te maken welke behoefte er is en wat het Humanistisch Verbond te bieden heeft. Nu lijkt het er eerder op dat een zeer kleine groep een bepaalde verzorging wil, en dat deze verzorging dan via de overheid op het paard geholpen wordt. Want stel dat het waar is, dat het Humanistisch Verbond èn exponent is van een bepaalde groep der bevolking èn op zich beschouwd werkelijk iets te bieden heeft, dan dient nog eerst bewezen te worden dat die bepaalde groep deze verzorging wenst. Willekeurig welk genootschap van enkele duizenden leden kan wel beweren zich exponent te gevoelen van een of andere groep, die dan behoefte heeft te hebben aan een zeer bepaalde geestelijke verzorging, en dan maar ineens bij de overheid komt aankloppen om erkenning en subsidies. Wanneer de overheid dan zonder meer aanstonds faciliteiten en subsidies verstrekt, heeft

het de schijn dat in een behoefte wordt voorzien. Voorlopig echter blijft dit slechts schijn.

1. Daarom komt het de commissie voor dat de overheid zoveel mogelijk het Humanistisch Verbond zelf moet laten bewijzen dat het — *allereerst in de vrije maatschappij* — in een werkelijke behoefte voorziet en dat het over de nodige geestelijke en materiële krachten beschikt om werkelijk te kunnen verzorgen.

Het uitgangspunt moet derhalve niet zijn: wij van het Humanistisch Verbond willen evenals de kerken allerlei verzorgingswerk doen, en met een beroep op de verdraagzaamheid en de democratie vragen wij nu ook om steun van overheidswege. Het kan hoogstens zó zijn: wij doen uit innerlijke roeping en overtuiging reeds veel verzorgingswerk, waaraan een grote behoefte is gebleken te bestaan, en nu doen wij tenslotte en noodgedwongen ook op de overheid een beroep om ons werk te steunen. Zulks is altijd in het maatschappelijk werk het geval geweest. Zo beschouwd, is het dus zeer vreemd dat Humanitas in sommige gemeenten maar onmiddellijk om subsidie voor maatschappelijk werk aanklopt, terwijl er vrijwel nog niets gepresteerd is (Schaesberg), en dat dan soms die eis ook aanstonds wordt ingewilligd (Ubach over Worms, ook Waubach genaamd).

2. *Met betrekking tot de organieke verbanden* (leger/vloot, gevangenissen, DUW-kampen) wordt het hier gestelde bijzonder urgent. Men eist hier namelijk naast de verzorging door almoezeniers en predikanten ook een verzorging door het Humanistisch Verbond en aanverwante organisaties.

De commissie wenst in deze het volgende te stellen: Omdat in het *vrije* maatschappelijke leven de kerken inderdaad voorzien in een werkelijke behoefte aan godsdienstige verzorging, en dit reeds zeer lang, op zeer ruime schaal, en voor het overgrote deel uit geheel eigen stoffelijke middelen, ligt het voor de hand dat de kerken op die gronden vragen dat de overheid mede steun verleent voor de godsdienst-oefening en de godsdienstige verzorging van die personen, die door de overheid zelf aan het vrije maatschappelijke leven onttrokken zijn en binnen organieke verbanden zijn geplaatst.

De kerken vragen dus niets anders dan dat de godsdienst-oefeningen en de godsdienstige verzorging die in de *vrije* maatschappij normaal zijn, ook binnen de *organieke* verbanden mogelijk zijn.

Het wil de commissie echter voorkomen dat van een dergelijke

(mutatis mutandis) verzorging van de zijde van het Humanistisch Verbond in de *vrije* maatschappij niet veel blijkt, evenmin als er *veel* blijkt van een behoefte aan die verzorging in de *vrije* maatschappij.

Welnu, wanneer de behoefte binnen de organieke sectoren voornamelijk dient afgemeten te worden naar een bestaande en duidelijk gebleken behoefte in de vrije maatschappij, dan is de commissie ervan overtuigd dat verschillende van de reeds geschenken faciliteiten aan het Humanistisch Verbond en aanverwante organisaties sterk overdreven zijn.

3. De feiten wijzen dit uit:

A. Bij de strijdkrachten

- a. Ten koste van veel moeite en offers hadden de katholieken 49 militaire tehuizen bij de verschillende kampementen opgericht. De totale schuld bedroeg meer dan één miljoen gulden. Omdat hiermee het plafond van hun kunnen was bereikt, werd tot de Minister het verzoek gericht om bouwsubsidies voor zeven militaire tehuizen bij de nieuw gebouwde kazernes. Dit verzoek werd ingewilligd (tegelijk met een aanvraag van protestantse zijde); maar tevens werd een bouwsubsidie geschonken voor twee tehuizen van het Humanistisch Thuisfront. Het grote verschil is echter dat aan de katholieken (en protestanten) de subsidie gegeven werd op grond van het reeds jaren uit eigen middelen gepresteerde, terwijl het Humanistisch Thuisfront nog vrijwel niets gëpresteerd had. De verhoudingen zijn hier toch wel enigermate zoek!

Op de begroting stond destijds: „subsidie voor zeven katholieke, zeven protestantse, en twee andere militaire tehuizen”. Is het teveel beweerd, indien de commissie meent dat deze ontwijkende term „andere” getuigt van een niet volkomen open houding van de overheid?

Terecht heeft Z.H. Exc. Mgr Dr B. J. Alfrink op het Onderwijscongres van 29 April 1953 te Utrecht zich bovendien ook afgevraagd: „of er thans in geheel Nederland wel één garnizoen is dat zoveel humanisten telt, dat het materieel mede werken aan het tot stand komen van een humanistisch militair tehuis verantwoord geacht zou kunnen worden”.

De commissie tekent hierbij aan dat de behoefte wel kan variëren tussen het ene garnizoen en het andere. Maar waar het Humanistisch Verbond zelf pas 9000 leden telt, is het zeer onwaarschijnlijk dat er ook maar één garnizoen is met

zulk een behoefte dat de overheid aanstonds met subsidie moet klaarstaan.

- b. Het Vormingcentrum van het Humanistisch Verbond heeft van de Minister faciliteiten ontvangen ten behoeve van militairen. Over deze kwestie is zeer veel te doen geweest. De Minister heeft dan ook enkele belangrijke en beperkende voorwaarden gesteld.

Ondanks dit alles blijft de vraag bestaan, of dit Vormingscentrum toegestaan had moeten worden, aangezien

1. de vorm waarin het werd toegestaan te grote gelijkenis heeft met de godsdienstige centra, zodat men zou mogen spreken van een pseudo-gelijkstelling;
 2. de faciliteiten het maar al te aantrekkelijk maken om daarheen te gaan, alleen met het doel er enkele dagen uit te zijn;
 3. in de vrije maatschappij niet is gebleken dat „humanisten” in soortgelijke vierdaagse bezinningsbijeenkomsten zich in noemenswaardige aantallen plegen te bezinnen op levensvragen.
- c. Er is een onevenredige vertegenwoordiging van „humanisten” in de Nationale Raad Welzijn Militairen; hetgeen niet zonder gevolgen kan blijven op de invloed en de macht van de Raad. (Overigens zij men ook hier op zijn hoede voor „verzuiling”). Dit geheel overziende kan men wel begrijpen dat de algemeen voorzitter van het Humanistisch Thuisfront, de heer Evert Vermeer, op 24 October 1953 bij de viering van het vijfjarig bestaansfeest van het Humanistisch Thuisfront heeft kunnen verklaren: „Thans ondervindt ons thuisfront gelukkig krachtige steun van de overheid”.

B. In de DUW-kampen

- a. Ondanks de bezwaren die in de Centrale Culturele Commissie Arbeidskampen zijn ingebracht door de katholieke leden en door de vertegenwoordiger van het Christelijk Nationaal Vakverbond, heeft Minister In 't Veld enige jaren geleden toch het Humanistisch Verbond ingeschakeld bij de verzorging van de DUW-kamp-arbeiders. Daartoe werd de heer Schonk uit Deventer benoemd en van overheidswege bezoldigd. Deze gang van zaken is onjuist.
- b. Deze heer Schonk zou zich natuurlijk nooit mogen noemen

„geestelijk verzorger van buitenkerkelijken”, omdat in dat geval weer zou worden toegegeven aan de „drie zuilen”-theorie. Het Humanistisch Verbond echter beroept zich op het feit dat de overheid het Verbond zou erkend hebben op nationaal niveau als derde zuil, en het poogt zich hieraan verder op te trekken om als gelijkwaardige naast de kerken b.v. zitting te krijgen in de commissies voor werklozenzorg.

- c. Speciaal wat de DUW-kampen betreft, wil het de commissie voorkomen dat het Humanistisch Verbond zich moeilijk kan opwerpen als representant van deze mensen, omdat vooreerst het Humanistisch Verbond in hoofdzaak gegroepeerd is onder de in cultureel opzicht veel meer ontwikkelde en anders geaarde bevolkingsgroepen, en omdat vervolgens de graad van behoefte aan deze speciale zorg van dit Verbond bij de DUW-mensen minimaal geacht mag worden.

Al bij al mag ook hier geconcludeerd worden dat de overheid meer dan verantwoord was aan het Humanistisch Verbond ruimte heeft gegeven.

C. In het gevangeniswezen

In 1953 zijn van 14 gestichten exacte gegevens binnengekomen bij de hoofdaalmoezenier. In deze gestichten beliep het gezamenlijk aantal buitenkerkelijken op een totaal van 1832 gedetineerden: 182. Van deze 182 buitenkerkelijken wisten er 164 contact met de aalmoezenier of predikant; slechts 18 wilden noch van de een noch van de ander iets weten, hetgeen nog niet wil zeggen dat zij de ideeën van het Humanistisch Verbond aanhangen of zelfs maar dat zij God en het hiernamaals ontkennen; één hunner vroeg uitdrukkelijk om het Humanistisch Verbond.

Deze cijfers betekenen dat 10% der gedetineerden zich als buitenkerkelijk liet inschrijven (de zogenaamde GG's: Geen Godsdienst). Van deze 10% heeft slechts één negende deel elk contact met de aalmoezenier of predikant afgewezen; dit is gemiddeld één of twee per gesticht.

Buiten het godsdienstig contact kunnen zij echter nog wel deelnemen aan de culturele verzorging door aalmoezenier/predikant of sociaal ambtenaar.

Volgens deze gegevens zou de inschakeling van het Humanistisch Verbond vrijwel volslagen overbodig zijn.

De nieuwe Gevangenismaatregel echter heeft het in principe mogelijk gemaakt dat naast de kerken ook genootschappen op levensbeschouwelijke grondslag toegang hebben voor wat betreft de geestelijke verzorging van gedetineerden. Wel is er

enig verschil in zoverre namelijk voor de godsdienstige verzorging het initiatief tot verzorging der niet-katholieken ligt bij de aalmoezenier en de predikant, terwijl voor de genootschappen op geestelijke grondslag (b.v. het Humanistisch Verbond) het initiatief ligt bij de gedetineerde zelf, die er om vragen moet (zie de nieuwe Gevangenismaatregel, artt. 65 en 67 van Titel III, Afdeling 5 „Geestelijke verzorging”). Bovendien stelt de toelichting op deze maatregel van bestuur nog bepaalde voorwaarden aan de verzorgers van de genootschappen op geestelijke grondslag.

Onder leiding van de huidige Minister is een werkmethode tot stand gekomen die de traditionele plaats welke de kerkgenootschappen in ons volk innemen tot recht en gelding brengt, en anderzijds de vrijheid van elke gedetineerde, ook van de buitenkerkelijke, haar volle recht geeft. Bovendien wordt in het organiek verband der gevangenissen aan de „genootschappen op geestelijke grondslag” geen ruimere plaats gegeven dan zij in de vrije maatschappij hebben, terwijl hun eventuele bemoeienissen met gedetineerden gebonden blijven aan het voorschrift, zich van iedere anti-godsdienstige of anti-kerkelijke propaganda te onthouden.

Conclusie

1. Bij al wat de overheid in de organieke verbanden aan het Humanistisch Verbond en nevenorganisaties toestaat, moet scherp onderscheid gemaakt worden tussen datgene wat toegestaan moet worden om een ieder in staat te stellen overeenkomstig eigen levensovertuiging te leven, en datgene wat in wezen een propaganda betekent voor de levensbeschouwing van het Humanistisch Verbond. Het laatste mag de overheid naar het oordeel van de commissie niet toestaan; het eerste moet zij in het algemeen wel toestaan. Indien ook maar één gevangene of één DUW-arbeider een raadsman van de zijde van het Humanistisch Verbond zou wensen, dan kan de overheid niet beletten dat deze persoon de door hem gewenste raadsman kan krijgen. Of en in hoeverre de overheid daartoe subsidies moet geven, is een andere vraag, die eerst kan worden opgelost indien van een enigszins omvangrijke behoefte is gebleken. En hier zal de betekenis en de omvang van het Humanistisch Verbond in de vrije maatschappij een algemeen criterium moeten zijn, op grond waarvan de overheid haar houding zal dienen te bepalen.

Overigens kan men nog een zeker onderscheid maken tussen

het met materiële hulpmiddelen steunen zoals b.v. het subsidiëren, en het daaraan voorafgaande toelaten (zie tweede hoofdstuk, derde paragraaf, III).

2. Voor wat betreft het optreden van organisaties in de vrije maatschappij (b.v. Humanitas) neme de betreffende overheid eveneens een afwachtede houding aan, zodanig dat men eerst ziet naar wat reeds geruime tijd en uit eigen middelen is gepresteerd, alvorens tot subsidies over te gaan.

IV. Voorwaarden, te stellen aan een eventueel optreden van het Humanistisch Verbond en nevenorganisaties

Wanneer het Humanistisch Verbond of een van diens nevenorganisaties zich op een of ander terrein van de zojuist genoemde bewijslast zou hebben ontdaan, zouden er nog verschillende voorwaarden moeten worden vervuld alvorens een verzorging door een dier organisaties, kan worden toegestaan of ondersteund.

1. Geen gelijkstelling van godsdienst en godloze levensbeschouwing; noch van Kerk en levensbeschouwelijke genootschappen

In de derde paragraaf van het eerste hoofdstuk is er reeds op gewezen dat de begrippen godsdienst en levensbeschouwing niet onder een eenzinnige noemer te brengen zijn zonder dat men het begrip godsdienst grotendeels ontluistert.

Het is echter duidelijk dat dit onderscheid zeer moeilijk, om niet te zeggen onmogelijk te vatten is voor iemand van het Humanistisch Verbond. Voor hem is het katholicisme een levensbeschouwing, zoals ook het reformatorisch christendom, het jodendom, het mohammedanisme, het boeddhisme, en het ongodsdienstige humanisme van het Humanistisch Verbond levensbeschouwingen zijn. Maar hij zal het desondanks toch te eerbiedigen hebben dat voor de overgrote meerderheid van zijn Nederlandse medeburgers de godsdienst veel meer is dan alleen maar een levensbeschouwing. Evenzo zal hij er niet aan mogen raken dat voor die grote meerderheid de Kerk heel iets anders is dan een bepaald soort levensbeschouwelijk genootschap.

Zeer terecht merkt Dr E. Brongersma in het Maandblad van de Partij van de Arbeid op: „De humanist zal, juist als humanist en als democraat, moeten erkennen dat de overtuiging omtrent de bovenaardse roeping en instelling van de kerk, hoe dwaas en ergerlijk zij hem ook moge lijken, leeft en heerst in de geest van een grote meerderheid van zijn landgenoten. Als hij hun

vraagt, hun pretentie niet hoger te stellen dan de zijne, dus op zuiver menselijk vlak, dan vraagt hij hun humanist te worden. Als hij eist, dat kerken en humanistisch levensbeschouwelijk verband voor de staat gelijk zullen zijn, eist hij dat de staat zich op humanistisch standpunt zal stellen.

Dit is in strijd met het wezen van de staat, die, wij zagen het reeds, het *algemeen* welzijn moet dienen en zich dus, als de bevolking gemengd is, niet geheel mag richten naar de inzichten van een bepaalde groep. Te meer klemmt dit, als deze groep een kleine minderheid vormt. In het Nederlandse volk nemen de kerken, naar inzicht van de grote meerderheid, een aparte plaats in. Het lijkt mij, dat de staat dit inzicht niet kan verwaarlozen zonder het volkskarakter geweld aan te doen" (Socialisme en Democratie, Juli/Augustus 1953, pagina 425).

Men heeft overigens uit de reacties in de pers gedurende de eerste helft van 1953 wel kunnen bemerken dat deze kwestie het christelijke volk zeer hoog zit. Toegegeven kan worden dat er enkele betreurenswaardige ontsporingen zijn geweest bij deze campagne, doch in het licht van het bovenstaande kan men dat wel enigermate begrijpen zonder het te willen goedpraten. Christelijk Nederland voelde zich pijnlijk gekwetst door die poging tot gelijkschakeling van godsdienst en levensbeschouwing, van Kerk en levensbeschouwelijk genootschap.

Alleen reeds het bestaan zelf van een godloos-humanistische verzorging is pijnlijk voor de godsdienstige meerderheid van ons volk, omdat reeds in dat loutere bestaan de schijn van gelijkschakeling ligt besloten.

Alles zou dus in het werk gesteld moeten worden om die schijn te vermijden. En het feit alleen reeds dat zulks in de praktijk zeer moeilijk zal zijn, moet voor de overheid een reden zijn om de grootste terughoudendheid in acht te nemen.

2. Geen anti-godsdienstige, anti-christelijke of anti-kerkelijke propaganda

Er is reeds op gewezen dat de overheid deze eis gesteld heeft (eerste paragraaf van dit hoofdstuk, II, 2). Ook is al vermeld dat het Humanistisch Verbond zelf enige garanties in deze wil bieden, alsmede dat naar opvatting van de commissie de uitvoering daarvan uitermate moeilijk zal zijn (derde paragraaf van het eerste hoofdstuk, II). Eist de overheid hiermee in feite niet dat het Humanistisch Verbond zichzelf en zijn beginsel verloochent?

Natuurlijk speelt dit niet op ieder terrein even sterk: in een humanistisch vormings- of bezinningscentrum lijkt het contradictio in terminis, als daar de eis gesteld en de garantie gegeven wordt van geen anti-godsdienstige propaganda te voeren; want juist daar betekent zelfs „a-godsdienstig” reeds „anti-godsdienstig”. Of gaat men daar soms niet uit van de veronderstelling dat „godsdienst” en „geen-godsdienst” even reële en waardevolle mogelijkheden zijn in een mensenleven? Welnu dan, zulk een houding kan men rustig anti-godsdienstig noemen.

In een militair tehuis daarentegen zal het weer iets minder geprononceerd zijn. Zo zal er misschien een zekere marge mogelijk blijken.

In ieder geval dient de houding der overheid mede bepaald te worden door de overweging dat de doorvoering van de eis: „geen anti-godsdienstige etc. propaganda” zeer moeilijk gegarandeerd en uitgevoerd kan worden; alsmede door de overweging dat de *contrôle* op dit punt zeer lastig zal zijn.

Opmerking

Het is wellicht goed tenslotte nog eens afzonderlijk op te merken hetgeen reeds in de titel boven deze paragraaf te lezen staat: dat namelijk al het hier gestelde niet alleen geldt voor de *staats*overheid, maar evengoed voor de *provinciale* overheid, en niet minder voor de *gemeentelijke* overheid. En aangezien de situatie regionaal en plaatselijk kan en zal verschillen, verwachten men van deze commissie niet dat zij voor al die situaties concrete richtlijnen zal geven.

Ook is het voor deze commissie ondoenlijk om nu precies uit te maken hoe de gestelde voorwaarden het best in deze of die sector, b.v. in de DUW-kampen verwezenlijkt kunnen worden. Vooreerst acht zij zich daartoe, gezien haar samenstelling, niet volledig bevoegd. (Door een opdracht aan een wetenschappelijke stichting als het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut zou hier veel bereikt kunnen worden inzake het verschaffen van de concrete gegevens die bij het bepalen van praktische richtlijnen onmisbaar zijn). Vervolgens zal ieder die in overheid gesteld is dit toch moeten uitmaken op eigen gebied, doch volgens de normen en richtlijnen die de commissie als de juiste ziet en die zij in het kort aldus zou willen samenvatten.

EINDCONCLUSIES

1. Op zich genomen zijn het godloos uitgangspunt en de morele opvattingen van het Humanistisch Verbond nog geen reden voor een totaal afwijzend standpunt van een overheidslichaam bij de aanvragen van het Humanistisch Verbond om officiële erkenning, faciliteiten en subsidies. Het standpunt van de overheid dient bepaald te worden in het licht van de concrete eisen van het algemeen welzijn der Nederlandse samenleving.
2. Tot deze concrete eisen behoort dat de overheid zich in het algemeen niet mengt in het recht van iedere Nederlander naar eigen levensbeschouwing te leven. Doch anderzijds geldt ook dat de overheid op haar wijze er over waakt dat de erkenning van God en godsdienst niet ondermijnd wordt.
3. Daarom moet de overheid ten aanzien van de eisen van het Humanistisch Verbond een gereserveerde houding aannemen. Het Humanistisch Verbond zal uit eigen kracht *in de vrije sector van het maatschappelijk leven* moeten aantonen dat het èn exponent is van een belangrijke groep èn in een door die groep werkelijk gevoelde behoefte aan „humanistische” levensbeschouwelijke verzorging metterdaad voorziet.
4. Zolang het Humanistisch Verbond zich van de op haar rustende bewijslast niet heeft ontdaan, mag de overheid in *individuele gevallen* de verzorging van de zijde van het Humanistisch Verbond omwille van de gewetensvrijheid weliswaar niet onmogelijk maken, doch kan er geen sprake zijn van een officieel opnemen en een daaraan corresponderende subsidiëring van een verzorging van de zijde van het Humanistisch Verbond in de organieke verbanden.
5. Te allen tijde moet echter de schijn van gelijkstelling tussen godsdienst en levensbeschouwing voorkomen worden, terwijl tevens waarborgen moeten gegeven worden dat de activiteit van het Humanistisch Verbond niet ontaardt in anti-godsdienstige en anti-kerkelijke acties.

16 Februari 1954.

BIJLAGE I

Nevenorganisaties van het Humanistisch Verbond

1. Humanistische Jongeren-Gemeenschap; $\pm$ 300 leden, verdeeld over 13 plaatselijke afdelingen (per 31 December 1952). Maandblad: De Libertijn.
2. Humanitas, Vereniging voor Maatschappelijk Werk op Humanistische Grondslag. Bijzondere zorg wordt besteed aan de gezinszorg. (Hierbij schijnt men een grote voorliefde aan de dag te leggen voor Zuid-Limburg). Tijdschrift: Humanitas; tot voor kort werd in samenwerking met het Humanistisch Thuisfront een periodiekje uitgegeven: Van mens tot mens. De Vereniging beschikt over een Stichting Kindertehuizen.
3. Stichting voor Bureaux voor Levens- en Gezinsmoeilijkheden op Humanistische Grondslag.
4. Het Humanistisch Thuisfront en Stichting Militaire Tehuizen op Humanistische Grondslag. Thans worden geëxploiteerd drie militaire tehuizen: Amersfoort, Havelte en Nunspeet. Najaar 1953 is men begonnen met z.g. soldatenclubs in verschillende garnizoensplaatsen. Eigen blad voor militairen: Zó.
5. Mens en Wereld, Stichting voor coördinatie, scholing en research; momenteel is er o.m. een Emigratie-Commissie.
6. A. H. Gerhardstichting, Pensionshuizen voor ouden van dagen.
7. Vereniging De Weezenkas; opvoeding van wezen op grondslag van het beginsel „opvoeding zonder geloofsdogma”.
8. Studenten-Vereniging op Humanistische Grondslag.
9. Stichting Socrates voor wetenschap en cultuur; zij heeft het recht verkregen een bijzondere leerstoel in de wijsbegeerte te bezetten aan de Technische Hogeschool te Delft (thans Prof. Dr Libbe van der Wal). Er bestaat een driemaandelijks wetenschappelijk blad, Rekenschap.
10. Humanistische Stichting; voor studie, opleiding en verpleging.
11. Inzake de reclassering heeft Humanitas zich geschaard onder het Nederlands Genootschap ter Reclassering.

Uitgezonderd het laatste punt is deze lijst hoofdzakelijk samengesteld volgens de gegevens van de vierde herziene druk van „Beginsel en Doel van het Humanistisch Verbond”, Bijlage II, „Organisatorische verbinding”, pagina 17.

BIJLAGE II

Sexuele opvatting

1. Monogamie

„.....de aanvaarding van het monogame huwelijk als norm ligt in het humanistische standpunt opgesloten, want dan alleen zal de persoonlijkheid van beide partners volledig tot zijn recht kunnen komen” (Van Praag, „Modern Humanisme”, pagina 97).

Ook Mevrouw A. C. Ploeg-Ploeg spreekt zich in haar brochure „Het gezonde huwelijk” (uitgave Humanistisch Verbond 1951), vóór het monogame huwelijk uit; principieel, naar zij zegt. Wij lezen echter dan op pagina 5: „Wij weten, dat het heel vroeger anders geweest is en dat bij sommige volkeren andere vormen in ere worden gehouden en wij willen er best rekening mee houden, dat b.v. zelfs hier, in West-Europa, het in een heel heel verre toekomst mogelijk kan zijn, dat hierin verandering komt. Maar voor nú en in een afzienbare toekomst kan en zal alleen het monogame huwelijk worden geaccepteerd”. (Wat is „principieel”?)

Bij de voorzitter van het Humanistisch Verbond lezen we: „Monogamie sluit niet uit, dat beide partners in gecompliceerde erotische betrekkingen tot anderen kunnen staan, want iedere ernstige verhouding tussen mensen heeft een erotisch karakter — erotiek betekent verlangen en ontoereikendheidsbesef! — en een huwelijk is niet afzondering van levenskracht maar verheving, zodat het huwelijk werkt als een centrum van vitaliteit, van waaruit de bindingen naar alle kanten uitgaan. Deze blijven echter essentieel ondergeschikt aan de verhouding tussen man en vrouw, die naar zijn wezen een twee-eenheid is. Maar niettemin kan — ondanks de psychische en zedelijke gevaren die hier dreigen — tijdelijk een dezer bindingen wel vele potenties tot zich trekken, hetzij als vervulling van onbevredigde verlangens, hetzij als compensatie van onvervulde mogelijkheden; het gemoedsleven heeft achtergronden, die zich aan de klare blik onttrekken. Hier past het de ene partner evenmin de andere volkomen „vrij” te laten, wat al gauw onverschilligheid betekenen kan, als vast

te houden aan onvervreembare rechten, wat in wezen de miskenning der persoonlijkheid van de ander inhoudt". Dr Van Praag voegt hier in een noot aan toe: „Erotisch wordt hier dan ook gebruikt in een duidelijk onderscheid van sexueel" (Van Praag, „Modern Humanisme", pagina 97).

2. Hetero- en homo-sexualiteit

Wanneer Dr Van Praag stelt dat de liefde in de verhouding tussen man en vrouw zijn hoogste werkelijkheid bereikt („Modern Humanisme", pagina 97), voegt hij hier in een noot aan toe „Dat dit tot op zekere hoogte ook voor de kinder- en ouderliefde en voor de vriendschap geldt is duidelijk; en in een zeer bijzondere zin geldt het voor de homo-sexualiteit, al menen wij, dat de hetero-sexualiteit een vollediger, want meer het gehele leven omvattende bevrediging schenkt en ook een diepere psychische en biologische zin heeft" (o.c., noot 47, pagina 248).

3. Onontbindbaarheid van het huwelijk

Dr V. W. D. Schenk, psychiater in Den Haag, heeft in zijn boek „Liefde, huwelijk en sexualiteit" o.m. dit vraagstuk besproken. Hij is tegen echtscheiding op korte termijn, maar hij acht grote gevaren verbonden aan een „oordeellos vermijden van elke echtscheiding". Het boek van Dr Schenk bestaat uit gebundelde lezingen, gehouden voor de Haagse Gemeenschap van het Humanistisch Verbond en voor de Delftse Studentenvereniging op Humanistische Grondslag, 'Socrates; uitgave G. A. van Oorschot, Amsterdam z.j.; het is geen officiële uitgave van het Humanistisch Verbond, maar wel aan het bureau van het Verbond verkrijgbaar gesteld.

Dr Van Praag zegt („Modern Humanisme", pagina 98): „Monogamie kan in humanistische zin nimmer betekenen de onontbindbaarheid van een eenmaal aangegane band. Wel is het huwelijk heilig in de zin, waarin de eerbied voor het leven alle menselijke verbintenissen heiligt en in principe volstrekt acht, maar op het moment, dat de voortzetting van een huwelijk een psychische onmogelijkheid wordt, kan de instandhouding ervan een vergrijp tegen het leven worden". Wel stelt Dr Van Praag vrij strenge eisen inzake het eventueel niet langer instandhouden van een huwelijk: „Ook hier is de eerbied voor het leven het enige criterium: er zijn wellicht kinderen, wier rechten zeer zwaar wegen op de balans van het leven....." (pagina 98).

4. Kindertal

In de resoluties van het eerste internationale congres van „Humanistên”, in Augustus 1952 in Amsterdam gehouden, lezen we: „Het congres, het wereld-omvattende bevolkingsvraagstuk erkennend als een gemeenschappelijke zorg van de mensheid en van voortdurende betekenis voor humanisten, aangezien zonder bevolkingsregeling welzijnspolitiek waardeloos is en de menselijke waardigheid katastrofaal bedreigd wordt, dringt er bij de Commissie voor de Menselijke Rechten van de Verenigde Naties op aan te overwegen hoe zo goed mogelijk bevorderd kan worden dat mannen en vrouwen overal grondige voorlichting over geboorteregeling zullen verkrijgen, zoals hun recht is en zoals wij de toekomstige generatie verschuldigd zijn” (Mens en Wereld, September 1952, congres-resolutie nr III a).

In nr IV der resoluties lezen we: „Het congres erkent het wereldbevolkingsprobleem als een algemeen belang der mensheid en zendt groeten aan de wereldconferentie van geboorteregeling, die in November 1952 zal worden gehouden in Bombay in India”.

Dr Van Praag zelf spreekt over het normale gezin met drie, vier, vijf kinderen als de omstandigheden het toelaten.

5. Sexuele opvoeding

Inzake de opheffing van sexuele spanningen en de sexuele opvoeding zegt Dr Schenk in zijn reeds vermelde boek dat hij de Westerse mens ten prooi ziet aan een „neurotische angst voor het sexuele leven”, waaraan vooral het christendom schuldig is. De „kerkelijke remedie”, gebed en zelfbeheersing, noemt hij letterlijk „knollen voor citroenen verkopen”, want op dit gebied komen krachten los die de mens niet kan beheersen. Wij moeten de kinderen zich laten onwikkelen en hun de genoegens des levens gunnen, inclusief de zelfbevrediging (pagina 127). Sexuele ervaring vóór het huwelijk is wenselijk.

In een brochure „Sexuele opvoeding”, een officiële uitgave van het Humanistisch Verbond (1951), geeft de auteur dezelfde ideeën maar valt hij het christendom niet met even grove woorden aan als in zijn bovengenoemde boek. Vaste normen zijn er op het gebied van het sexuele niet, maar men moet altijd rekening houden met het beginsel dat men zijn medemensen niet benadeelt. (Dit is dus een toepassing van: „goed is leven bevorderen, kwaad is leven schaden”). Inzake

de zelfbevrediging zegt hij in deze brochure (pagina 56): „Het lijkt mij niet zo absurd aan te nemen dat ook de geslachtsfuncties een spelphase kennen: spelen met de geslachtsdelen wordt dan een heilzame voorbereiding voor het volwassen geslachtsleven. Over de onanie of masturbatie (zelfbevrediging) van kinderen moeten wij ons dus niet veront-rusten, doch veeleer verblijden. Dit sluit niet uit dat wij ons in bepaalde gevallen van overmatige en ziekelijke zelfbevrediging af moeten vragen wat er met ons kind aan de hand is, dat het van een zo onschuldig genoeg doen zo overmatig tracht te genieten. Bij de onmatige onatie is echter niet de onanie het zorgwekkende, doch het kind dat geneigd is tot deze verslaving. Omdat iemand teveel chocolade gebruikt, daarom is chocolade nog geen gevaarlijk voedsel”.

BIJLAGE III

„I. Wezen en doel van de K.V.P.

1. De Katholieke Volkspartij is een vereniging, welke openstaat voor alle Nederlanders en ten doel heeft het algemeen welzijn in het Koninkrijk der Nederlanden door deelneming aan het staatkundig leven te bevorderen. Zij staat op de grondslag van de beginselen van de natuurlijke zedenwet en de Goddelijke Openbaring, waarbij zij de uitspraken van het Kerkelijk Leer-gezag aanvaardt.

II. Beginselen

Wezen van de Staat

2c. In ontstaan en voortbestaan afhankelijk van de Schepper, moet ook de Staat tot het scheppingsdoel bijdragen en bijgevolg God erkennen en dienen, met name door in wetgeving en bestuur Gods wet tot opperste richtsnoer te nemen”.

BIJLAGE IV

„Artikel 181. Ieder belijdt zijn godsdienstige meningen met volkomen vrijheid, behoudens de bescherming der maatschappij en harer leden tegen de overtreding der strafwet.

Artikel 182. Aan alle kerkgenootschappen in het Rijk wordt gelijke bescherming verleend.

Artikel 183. De belijders der onderscheidene godsdiensten genieten allen dezelfde burgerlijke en burgerschapsrechten, en heb-

ben gelijke aanspraak op het bekleden van waardigheden, ambten en bedieningen.

Artikel 184. Alle openbare godsdienstoefening binnen gebouwen en besloten plaatsen wordt toegelaten, behoudens de nodige maatregelen ter verzekering der openbare orde en rust.

Onder dezelfde bepaling blijft de openbare godsdienstoefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen geoorloofd, waar zij thans naar de wetten en reglementen is toegelaten.

Artikel 185. De traktementen, pensioenen en andere inkomsten, van welke aard ook, thans door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of derzelver leraars genoten wordende, blijven aan dezelve gezindheden verzekerd.

Aan de leraars, welke tot nog toe uit 's Lands kas geen, of een niet toereikend traktement genieten, kan een traktement toegelegd, of het bestaande vermeerderd worden.

Artikel 186. De Koning waakt, dat alle kerkgenootschappen zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van de Staat.

Artikel 187. De tussenkomsst der Regering wordt niet vereist bij de briefwisseling met de hoofden der onderscheidene kerkgenootschappen, noch, behoudens verantwoordelijkheid volgens de wet, bij de afkondiging van kerkelijke voorschriften".

BIJLAGE V

„Wij bieden U hiernevens ter overweging aan een ontwerp van Wet houdende enz..

De toelichtende memorie, die het Wetsontwerp vergezelt, bevat de gronden waarop het rust.

En hiermede bevelen Wij U in Godes heilige bescherming".

„Wij Juliana, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, enz., enz., enz..

Allen, die deze zullen zien of horen lezen, saluut! doen te weten: Alzo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenselijk is regelen te geven enz.;

Zo is het, dat Wij, de Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:".

BIJLAGE VI

„Artikel 1a. Daar de godsdienst de bron is van alle geluk, deugd en waren moed, behoort ook in den krijgsstand een ieder zich op het hooghouden daarvan en tot een zedige levenswijze te bevlijtigen; de godslasteringen, het vloeken en zweren moeten worden nagelaten en zullen de meerderen hierin en in al wat de handhaving der goede zeden kan bevorderen, hunnen minderen met een goed voorbeeld voorgaan, en alle buitensporigheden algemeen vermeden moeten worden”.

BIJLAGE VII

Artikel 1 der wet van 17 Juli 1911, Staatsblad no 215:

„Hij, die ter uitvoering van een wettelijk voorschrift mondeling een eed, belofte of bevestiging moet afleggen, zal:

- a. indien hij een eed aflegt, onder het opsteken van de twee voorste vingers van zijn rechterhand, uitsprekende de woorden: „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig”,
- b. indien hij een belofte aflegt, uitspreken de woorden: „Dat belooft ik”, indien hij een bevestiging aflegt, uitspreken de woorden: „Dat verklaar ik”,
tenzij hij aan zijn godsdienstige gezindheid den plicht ontleent den eed, de belofte of de bevestiging op andere wijze te doen”.

Artikelen 1, 2 en 3, lid 1, der wet van 28 April 1916, Staatsblad no 174:

- „1. In elk geval waarin een wettelijk voorschrift het afleggen hetzij van een eed, hetzij naar de wijze der godsdienstige gezindheid van een eed of van eene belofte, verklaring of bevestiging vordert of daaraan rechtsgevolgen verbindt, is een ieder ook indien hij niet tot eene godsdienstige gezindheid behoort, verplicht den eed af te leggen.
2. Eene belofte of bevestiging wordt echter afgelegd, indien de te beëedigen persoon verzoekt daartoe te worden toegelaten op grond dat hij behoort tot eene godsdienstige gezindheid, welke hem het afleggen van eeden verbiedt.
3. De te beëedigen persoon wordt mede toegelaten den eed door de belofte of bevestiging te vervangen, indien hij schriftelijk verklaart, tegen het afleggen van eeden, ook wanneer eenig wettelijk voorschrift dit vordert, onoverkomenlijke bezwaren te hebben, ontleend aan zijne opvatting omtrent den godsdienst”.

BIJLAGE VIII

- „7. Een ieder heeft het recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen, alsmede de vrijheid om hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar, als in het particuliere leven zijn godsdienst of overtuiging te belijden door het onderwijzen ervan, door de praktische toepassing, door eredienst, het onderhouden van de geboden en voorschriften en door het opvoeden van de kinderen in het geloof of de overtuiging van hun ouders.
8. Een ieder heeft het recht op vrijheid van mening en meningsuiting”.

Het slot van de betreffende „Bijlage” van het Uniestatuut luidt: „Elk der deelgenoten handhaaft in zijn rechtsgebied de vrije uitoefening van de fundamentele menselijke rechten en vrijheden, welke in deze bijlage zijn opgesomd, met inachtneming wijders van de internationale verdragen en de internationaal erkende rechtsbeginselen, de uitoefening daarvan betreffende.

De uitoefening van rechten en vrijheden, welke in deze bijlage zijn opgesomd, mag niet worden beperkt, dan uitsluitend om rekening te kunnen houden met de rechten en vrijheden van anderen, met de goede zeden, de openbare orde en het algemeen welzijn in een democratische rechtsorde”.

De artikelen 3 en 18 van het Uniestatuut luiden:

„Artikel 3.

1. Beide deelgenoten verbinden zich hun staatsbestel te baseren op de beginselen der democratie en streven naar een onafhankelijke rechtspraak.
2. Beide deelgenoten zullen de in de Bijlage van dit Statuut vermelde fundamentele menselijke rechten en vrijheden erkennen.

Artikel 18.

In geval van tegenstrijdigheid tussen bepalingen van het recht van de deelgenoten en van publiekrechtelijke lichamen binnen hun rechtsgebied enerzijds, en bepalingen van het Uniestatuut, enige overeenkomst tussen de deelgenoten of enige gemeenschappelijke regeling anderzijds, zal de laatstgenoemde categorie van bepalingen de voorrang hebben”.

BIJLAGE IX

„Een ieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als in zijn particuliere leven zijn godsdienst of overtuiging te belijden door de eredienst, door het onderwijzen ervan, door de practische toepassing ervan en het onderhouden van de geboden en voorschriften. De vrijheid van godsdienst of overtuiging te belijden kan aan geen andere beperkingen zijn onderworpen dan die welke bij de wet zijn voorzien, en die in een democratische samenleving nodig zijn voor de openbare orde, gezondheid of zedelijkheid of de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen”.

In verband hiermede is van groot practisch belang artikel 64 van het Verdrag, luidende:

„Iedere Staat kan, ten tijde van de ondertekening van dit verdrag of van de nederlegging van zijn oorkonde van bekrachtiging, een voorbehoud maken met betrekking tot een bepaalde bepaling van dit verdrag, voorzover een wet welke op dat tijdstip op zijn grondgebied van kracht is, niet in overeenstemming is met deze bepaling. Voorbehouden van algemene aard zijn niet toegestaan krachtens dit artikel.

Elk voorbehoud hetwelk overeenkomstig dit artikel wordt gemaakt, dient een korte uiteenzetting van de betrokken wet te bevatten”.

BIJLAGE X

Onkerkelijkten in een aantal steden van Nederland (gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek, verwerkt door het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut)

In procenten:	van de bevolking	van de intellectuelen	van de arbeiders
Amsterdam	45.2	45.9	57.6
Rotterdam	31.3	33.3	39.2
Den Haag	27.4	35.7	32.7
Utrecht	17.7	26.1	21.6
Haarlem	31.7	32.9	42.4
Groningen	42.9	38.3	58.0
Zaandam	50.2	37.4	59.4
Hilversum	27.9	40.9	31.3
Heerenveen	46.2	30.9	60.2
Almelo	26.0	22.2	33.4

Deventer	30.3	27.7	44.8
Enschede	26.3	23.8	34.9
Hengelo	23.5	26.2	30.9
Eindhoven	5.7	10.3	5.2
Heerlen	4.0	4.3	6.5

Onkerkelijken onder de arbeiders

	A'dam	R'dam	Provincie Groningen	Provincie Friesland
In procenten:				
Industriearbeiders	59.3	39.7	42.9	37.1
Bouwvakarbeiders	60.9	40.3	37.8	33.6
Chauffeurs en voerlieden	59.9	38.0	39.6	34.8
Sjouwers, haven- en transportarbeiders	61.6	44.7	51.3	52.9

INHOUDSOPGAVE

pag.

WOORD VOORAF	3
-------------------------------	---

EERSTE HOOFDSTUK

Zakelijke gegevens, ideeën van het Humanistisch Verbond, confrontatie met de katholieke leer en verhouding tot het christendom

EERSTE PARAGRAAF

Enige zakelijke gegevens over het Humanistisch Verbond en aanverwante organisaties	7
I. Het Humanistisch Verbond	7
II. Het doel	7
III. Nevenorganisaties	7
IV. Op internationaal niveau	7
V. Betrekkingen tot andere organisaties	8
1. Partij van de Arbeid	8
2. Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming	10
3. Anti-militaristen	11

TWEDE PARAGRAAF

Ideeën van het Humanistisch Verbond	12
I. Geen God	12
II. Morele opvattingen	14
1. In het algemeen	14
a. De zedelijke grondgedachte	14
b. De opvoeding tot zedelijkheid	15
2. De concrete zedelijke opvattingen	15

DERDE PARAGRAAF

Confrontatie van de ideeën van het Humanistisch Verbond met de katholieke leer; verhouding tot het christendom	17
I. Confrontatie met de katholieke leer	17
1. In strijd met geloof en rede	17
2. Winstpunten ten opzichte van andere systemen	21
II. Verhouding tot het christendom	22
CONCLUSIE	25

TWEDE HOOFDSTUK

De houding van de staat ten aanzien van levensbeschouwelijke groeperingen; verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid

EERSTE PARAGRAAF

De katholieke visie op de verhouding van Kerk en staat 26

TWEDE PARAGRAAF

Geen dwang, wel leiding 27

I. Geen rechtstreekse beïnvloeding door de staat en geen dwang 28

1. Vruchteloos 28

2. Gevaar voor tegengesteld resultaat 29

II. Wel leiding en onrechtstreekse beïnvloeding door de staat 29

DERDE PARAGRAAF

Verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid 31

I. Geen specifiek katholiek probleem 31

II. Begripsbepaling van verdraagzaamheid 32

III. Graden van politieke verdraagzaamheid 32

IV. Beginsel van verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid 33

V. Opvatting van verdraagzaamheid in de kringen van het Humanistisch Verbond 34

CONCLUSIES 35

DERDE HOOFDSTUK

De houding van de overheid in het Nederlandse staatsbestel ten aanzien van het Humanistisch Verbond en aanverwante organisaties in het algemeen, en meer in het bijzonder ten opzichte van hun eisen tot geestelijke verzorging in de organieke verbanden

INLEIDING 36

EERSTE PARAGRAAF

De godsdienst in de Nederlandse samenleving 37

I. De Grondwet 37

II. Buiten de Grondwet 38

1. De bestaande wetgeving van vóór het optreden van het Humanistisch Verbond 38

2. De wetgeving die groeiende is rond het optreden van het Humanistisch Verbond	39
CONCLUSIE	40
III. Bewijs e contrario	40
IV. De feitelijke verhoudingen van het ogenblik	41
TWEDE PARAGRAAF	
Is het Humanistisch Verbond representatief voor een bepaalde groep der bevolking	43
I. Humanistisch Verbond en buitenkerkelijkheid	43
II. Geen drie zuilen	45
DERDE PARAGRAAF	
De houding der overheid, zowel van de staat als van de provincie en van de gemeente	46
I. Overheid en behoud van het godsgeloof	46
II. Kan de overheid een levensbeschouwing toetsen	47
III. De overheid stimuleert zeker niet	48
1. In de vrije maatschappij	49
2. In de organieke verbanden	49
3. Wat wijzen echter de feiten uit	50
A. Bij de strijdkrachten	50
B. In de DUW-kampen	51
C. In het gevangeniswezen	52
CONCLUSIE	53
IV. Voorwaarden, te stellen aan een eventueel optreden van het Humanistisch Verbond en nevenorganisaties	54
1. Geen gelijkstelling van godsdienst en godloze levensbeschouwing; noch van Kerk en levensbeschouwelijke genootschappen	54
2. Geen anti-godsdienstige, anti-christelijke of anti-kerkelijke propaganda	55
OPMERKING	56
EINDCONCLUSIES	57
BIJLAGEN	58